

Joventut i migració

Contextos, oportunitats i acció

Ariadna Alonso

PID_00199815

Els textos i imatges publicats en aquesta obra estan subjectes –llevat que s'indiqui el contrari– a una llicència de Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada (BY-NC-ND) v.3.0 Espanya de Creative Commons. Podeu copiar-los, distribuir-los i transmetre'ls públicament sempre que en citeu l'autor i la font (FUOC. Fundació per a la Universitat Oberta de Catalunya), no en feu un ús comercial i no en feu obra derivada. La llicència completa es pot consultar a <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/legalcode.ca>

Índex

Introducció	5
Objectius	7
1. Migracions de menors no acompanyats	9
1.1. Definició i volum	9
1.1.1. Menors migrants no acompanyats, el concepte	10
1.1.2. Algunes xifres	11
1.2. L'edat en el projecte migratori	13
1.3. Perfils migratoris	16
1.3.1. Millora de la situació econòmica	16
1.3.2. Millora de les expectatives socials i culturals	18
1.3.3. Refugiat -ada	19
1.3.4. Fugida d'una situació familiar de conflicte	20
1.4. Gènere i invisibilitat	21
1.5. Circuits per als menors migrants no acompanyats	23
2. Fills i filles de famílies immigrades	28
2.1. Definició i volum	29
2.2. Factors de vulnerabilitat social	30
2.2.1. Desempament jurídic i vulneració de drets	31
2.2.2. Relacions intrafamiliars fràgils	32
2.2.3. Precarietat econòmica	34
2.2.4. Fracàs del sistema escolar	35
2.3. Fills i filles que no emigren	37
2.3.1. El cas del Marroc	38
2.4. Circuits per a les filles i fills de famílies immigrants	40
3. Parlem de subjectes actius	42
3.1. Descobrir i fomentar els factors protectors i les potencialitats dels joves	43
3.2. La capacitat d'agència dels joves	44
3.3. Desproblematitzar la diversitat i la diferència	45
Bibliografia	47

Introducció

“Qui creu en alguna cosa, qui té prou energia, prou passió, prou ganes de viure, pot trobar en els recursos que ofereix el món d’avui dia els mitjans per a realitzar alguns dels seus somnis.”

Amin Maalouf

Més que mai, els i les joves estan en moviment. En aquestes últimes dècades, els canvis polítics, econòmics, socials i demogràfics en molts llocs del món han “desarrelat” moltes persones i estimulat constants moviments a escala internacional. El desplaçament d’adolescents i joves no és un fet aïllat de l’Estat espanyol. Molts altres punts geogràfics, de Mèxic als Estats Units, de Bolívia a l’Argentina o de l’Afganistan a Grècia, en són altres exemples.

Aquests joves i adolescents “en contextos migratoris” transiten de maneres molt diverses per aquest camp global. Des d’una perspectiva transnacional, podem distingir dos col·lectius clarament diferenciats:

- Joves que emigren sense referents familiars, “no acompanyats”, per tant, amb un projecte migratori propi.
- Fills i filles de famílies immigrades, sia joves que emigren amb les seves famílies, reagrupats, o bé que han nascut a Espanya; i aquelles i aquells que no es desplacen al costat dels seus progenitors i es mantenen als seus països d’origen.

Aquest col·lectiu de joves “en contextos migratoris” a Catalunya i a Espanya és molt ampli i divers, per la qual cosa en aquest mòdul centrarem l’atenció bàsicament en els que es troben en situacions de vulnerabilitat social. Aquests i aquestes joves són els que són i seran atesos majoritàriament a la xarxa pública i privada de recursos i serveis d’acció socioeducativa destinats a la protecció de la infància i la joventut.

Qui són aquests i aquestes joves? Què busquen? Com aconsegueixen acomodar-se en una realitat social que moltes vegades els defuig, estigmatitza o simplement no els comprèn? Com poden les i els professionals incidir en aquest mapa de relacions, dependències i mirades per millorar el benestar d’aquests i aquestes joves?

En la primera part durem a terme una descripció molt detallada de la realitat de la migració dels *menors no acompanyats*. Les dades estadístiques que s’aporten, les principals característiques del patró migratori, els perfils migratoris o les particularitats que té el gènere en el procés migratori de les noies, és informació extreta de la investigació *Menores migrantes no acompañados en España. Estudio*

comparativo y nuevas tendencias, duta a terme pel grup d'investigació IFAM, de la Universitat Ramon Llull, entre l'any 2006 i el 2010, amb treball de camp a Catalunya, la comunitat de Madrid, el País Basc i el País Valencià.

En la segona part abordarem el col·lectiu de fills i filles de famílies immigrades des d'una perspectiva transnacional. En primer lloc, analitzarem les principals situacions de vulnerabilitat per les quals es poden veure afectats el col·lectiu de fills i filles de famílies immigrants, les principals dificultats a les quals estan subjectes els fills i filles al nostre país, i també les principals problemàtiques que els afecten. En segon lloc, de manera molt més breu, descriurem alguns dels canvis i transformacions que es donen entre els fills i filles que no emigren amb els seus progenitors i resideixen als seus països d'origen sota la cura de tercers, posant com a cas d'estudi el Marroc.

En la tercera part aprofundirem en els protocols i en el funcionament dels circuits d'atenció socioeducativa que s'han activat per a atendre tots dos col·lectius, des de la perspectiva de la protecció dels drets de la infància.

Des d'una perspectiva d'investigació-acció, la finalitat última d'aquest mòdul és oferir elements de coneixement i anàlisi que ens permetin analitzar i reflexionar sobre les realitats socioeducatives d'aquests col·lectius.

Objectius

Amb aquest material volem assolir els objectius següents:

- 1.** Analitzar les migracions des d'una perspectiva crítica i transnacional.
- 2.** Conèixer la realitat heterogènia dels i les joves en contextos migratoris al nostre país.
- 3.** Analitzar l'impacte que tenen els projectes migratoris propis o de les seves famílies en les condicions de vida dels joves.
- 4.** Reflexionar críticament sobre el conjunt de mecanismes institucionals i dispositius d'atenció socioeducativa destinats a aquests col·lectius.

1. Migracions de menors no acompanyats

“El proyecto migratorio consiste en un vasto complejo de fuerzas, desde la nacional y global hasta la más local, personal y casual.”

Laura Agustín

En el panorama europeu, el fenomen migratori conegut com el de “menors no acompanyats¹” apareix entre 1980 i 1990. Malgrat que les migracions d’infants es produïen des de fa segles en la història d’Europa i del món, no és fins al 1989, any en el qual es ratifica la Convenció dels Drets de la Infància, quan es desenvolupa la construcció social de la “infància” i s’universalitzen els seus drets. L’assumpció d’aquesta nova categoria d’infància comporta una modificació en els plantejaments que hi havia fins llavors i es fa efectiva una perspectiva proteccionista que atorga a tots els nens i les nenes menors d’edat la necessitat de ser emparats i posats sota la cura de les institucions que disposen de la competència de protecció a la infància i a l’adolescència.

⁽¹⁾En la bibliografia internacional, *unaccompanied minors*.

Convenció dels Drets de la Infància (1989)

És el primer instrument internacional que reconeix els nens i nenes com a agents socials i com a titulars actius dels seus propis drets. Els EUA i Somàlia són els únics països que no l’han ratificat. Trobareu més informació a Convención de los derechos del niño.

1.1. Definició i volum

Amb l’arribada d’un gran nombre de nens i adolescents menors de divuit anys sense referents adults al continent europeu, l’Alt Comissionat de les Nacions Unides per als Refugiats (ACNUR), el 1997, designa aquests menors estrangers com a “menors no acompanyats” (MNA).

“Los niños y adolescentes menores de 18 años que se encuentran fuera de su país de origen y están separados de ambos padres o de la persona que por ley o costumbre los tuviera a su cargo. Algunos de estos menores están totalmente solos, mientras que otros conviven con otros familiares. Los menores no acompañados pueden haber solicitado asilo por miedo a la persecución, a la falta de protección ante violaciones de derechos humanos, conflictos armados y/o graves disturbios en su país de origen. Algunos de ellos pueden haber sido víctimas de tráfico u otro tipo de explotación o pueden haber viajado a Europa huyendo de situaciones de pobreza severa. Muchos de estos menores han vivido experiencias terribles y han sobrevivido a circunstancias de extrema dureza.”

Font: ACNUR, “Los menores no acompañados y la protección del asilo”.

La complexitat i la diversitat de perfils que caracteritzava aquesta tipologia de migració a Europa comporta que l’ACNUR i l’ONG Save The Children amplii els supòsits que definien inicialment aquests joves migrants. L’abast semàntic de *menor no acompanyat* s’intenta superar amb la introducció del terme *menor separat*. Totes dues organitzacions defensen que aquest terme reflecteix amb més exactitud la realitat d’aquests nens i nenes, ja que, en primer lloc, estan “separats” físicament de la seva família, però també dels seus orígens o de les seves cultures. En segon lloc, la nova terminologia també inclou aquells nens i nenes que poden estar al país de destinació acompanyats per un parent pertanyent a la família extensa.

Menor separat

Aquesta terminologia és utilitzada a Anglaterra, Irlanda i alguns països escandinaus. Consulteu el Separated Children in Europe Programme.

1.1.1. Menors migrants no acompanyats, el concepte

Per què *menors no acompanyats* o *menors estrangers no acompanyats*? Des de l'arribada d'aquests nens i joves a Europa, l'acollida i atenció que s'ha dut a terme a aquest col·lectiu està estretament lligada a la concepció jurídica de *menor* i *estranger*.

Les raons per les quals generalment s'ha denominat aquest col·lectiu *menors* es refereixen al límit d'edat adulta i apunten únicament a una realitat normativa, més que no pas social. Aquesta denominació respon al fet de garantir els drets de protecció a la infància estipulats en la legislació internacional, que prohibeix tota discriminació o diferenciació fundada en la seva condició d'estranger.

L'ús explícit i intencionat del terme *menor* intenta ser una mesura garantista com a subjecte actiu de drets. De totes maneres, al llarg del text ens referirem també a aquest col·lectiu amb altres denominacions.

Com ja hem comentat, aquest col·lectiu se sol denominar de maneres diferents, però en aquest mòdul proposem la utilització del terme *menors migrants no acompanyats* (d'ara endavant, MMNA), ja que ens sembla que engloba d'una manera més clara i entenedora els supòsits que expliquen i descriuen la migració d'aquests joves i la seva acomodació al nostre país.

A continuació, descriurem i justificarem les raons de cada terme:

1) **Menor.** Perquè són nens, nenes i adolescents que tenen menys de divuit anys. Hem optat per la utilització de *menor* en comptes d'*adolescent* o *jove* per reforçar la legislació procedent de l'article 1 de la Llei orgànica 1/1996, de 15 de gener, sobre protecció jurídica del menor, que indica que "aquesta llei serà aplicable als menors de divuit anys que es trobin en territori espanyol, tret que, en virtut de la llei que els sigui aplicable, hagin assolit anteriorment la majoria d'edat". El contingut protector de la Llei d'estrangeria també s'estén fins que la persona compleixi els divuit anys, tret que assoleixi la majoria d'edat abans de complir els divuit anys d'acord amb la seva llei nacional (art. 9.1 del Codi civil). Per tant, malgrat que algunes legislacions situïn la majoria d'edat en un límit inferior, la protecció de l'ordenament jurídic espanyol s'estén independentment de tals majories d'edat fins al límit dels divuit anys.

2) **Migrant.** És primordial destacar el fet migratori en el terme mateix, ja que la realitat d'aquests nens i joves s'emplaça dins dels processos de la migració internacional i des de la perspectiva transnacional. En cas contrari, ens oblidem del primer element diferenciador d'aquests menors respecte d'uns altres en les mateixes condicions de privacions morals i físiques al país d'origen (condicions de separació, d'abandonament, de desemparament, etc.).

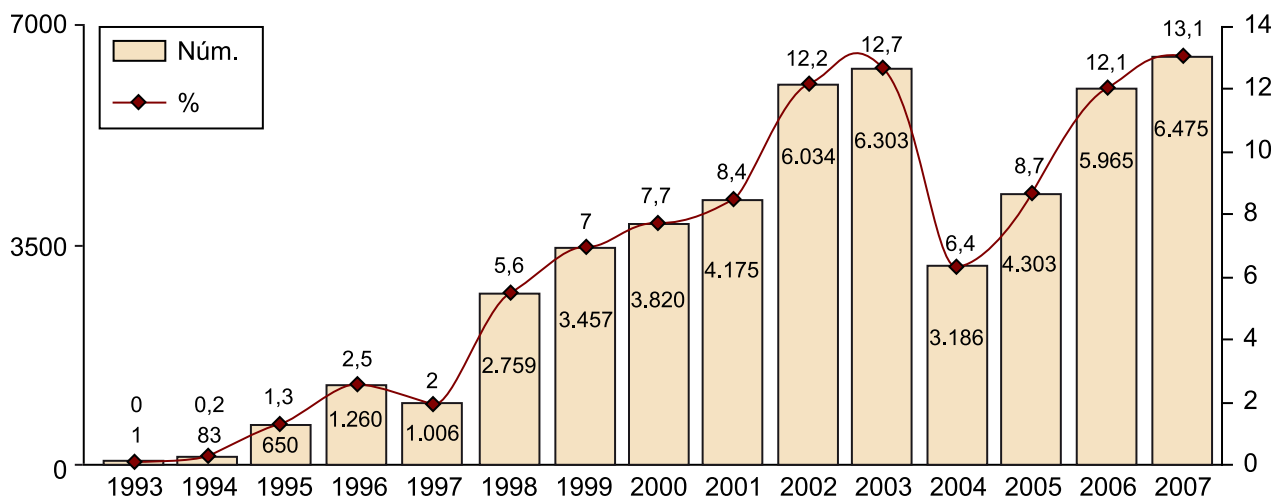
3) **No acompanyat.** Perquè els menors “no estan acompanyats” des del primer moment o en el transcurs de la seva estada al país d’acollida. Cal incorporar la diversitat de possibilitats que es reflecteixen en les situacions de no acompanyat, entenent que la manca d’un referent adult que li presti l’atenció necessària el situa en un pla d’indefensió i vulnerabilitat.

1.1.2. Algunes xifres

El fenomen dels i les MMNA és una realitat present en la societat espanyola des de fa més de 15 anys. Segons dades recollides, hi ha MMNA comptabilitzats a l’Estat espanyol des del 1993, amb una presència desigual segons les comunitats autònomes. A més, la rellevància d’aquest fenomen a l’Estat espanyol ha anat variant amb els anys.

Taula 1. Evolució dels menors migrants no acompanyats acollits a l’Estat espanyol (1993-2007)

Font: Quiroga, Alonso i Soria (2010). *Sueños de bolsillo*. Dades extretes de l’Institut Nacional de Estadística.

La recollida de dades estadístiques sobre MMNA és competència de cada comunitat autònoma. El problema és que no totes les administracions autonòmiques recullen les dades amb els mateixos criteris, per la qual cosa trobem errors de comptabilitat, expedients repetits en un mateix any, etc. Aquest és encara un problema sense resoldre actualment. Com a exemple d’aquesta situació de falta de centralització de les dades, l’any 2004 la competència de la recopilació de dades sobre aquests menors va passar del Ministeri de l’Interior al Ministeri de Treball i Afers Socials, amb la qual cosa 9 de les 17 comunitats autònomes i 2 ciutats autonòmiques no van facilitar les dades d’aquest any ni tampoc de l’any 2005. Aquesta situació va comportar que la dotació de presupost i la planificació de programes d’acollida que es van dur a terme no van tenir en compte les xifres reals d’aquesta població.

Les dades que ens informen sobre l'arribada d'aquests menors al nostre país se solen basar en el nombre d'acolliments en els serveis de protecció al menor dels governs autonòmics. Els acolliments són el nombre d'ingressos de menors en un any natural més la suma dels menors que es troben en el circuit que han arribat en anys anteriors .

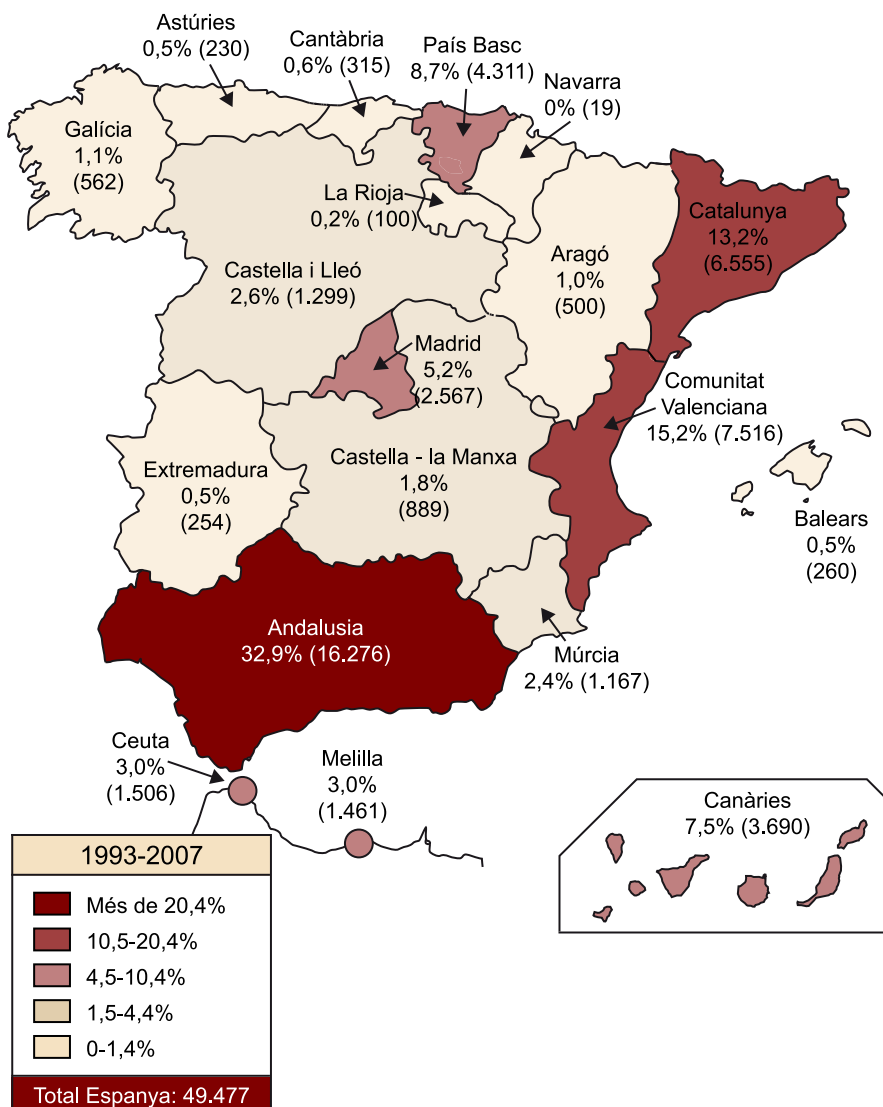
La taula 1 ens mostra una evolució històrica dels acolliments de menors migrants no acompanyats a Espanya des del 1993.

Si tenim en compte el nombre d'acolliments d'MMNA, veiem com aquests augmenten entre 1994 i 2004, i 1998 és l'any de l'envol del fenomen. A partir d'aquest any l'augment és constant, amb xifres màximes el 2002 i 2003, i torna a caure el 2004, xifra que, com ja hem comentat, no representa la realitat estadística d'aquest any. A partir de l'any 2005 el volum torna a créixer i en els anys 2005, 2006 i 2007 s'assoleixen nivells comparables al 2001 i al 2003, etapa de màxim creixement del fenomen.

Xifres i estadístiques

L'obtenció d'informació estadística sobre menors i estrangeria es pot fer mitjançant la consulta de l'Institut Nacional de Estadística. La consulta és útil per a dimensionar de manera aproximada l'abast d'aquesta població.

Taula 2. Menors migrants no acompanyats acollits a Espanya (1993-2007)

Font: Quiroga, Alonso i Soria (2010). *Sueños de bolsillo*.

Encara que l'entrada a l'Estat espanyol se sol fer per Andalusia o per les illes Canàries, els menors no acompanyats busquen especialment l'acolliment en unes comunitats autònomes més que en unes altres, igual que la població adulta. Les comunitats autònomes que des de l'any 1993 (i fins al 2007) han rebut més MMNA són Andalusia (amb el 33%), el País Valencià (15%), Catalunya (13%), el País Basc (9%), les Canàries (8%) i Madrid (5%), com es mostra en el mapa de la taula 2.

La distribució desigual dels menors no acompanyats en territori espanyol ha suscitat múltiples conflictes entre comunitats autònomes. Aquelles comunitats amb un percentatge més elevat d'MMNA han sol·licitat en diverses ocasions al govern central que es dugui a terme una repartició igualitària d'aquesta població entre totes les comunitats, mesura que mai no s'ha portat a la pràctica.

1.2. L'edat en el projecte migratori

Liliana Suárez (2006) afirma que la migració de menors estrangers sols es constitueix com un "nou actor migratori", i que per tant es pot configurar com una categoria analítica amb identitat pròpia. Aquest nou actor presentaria unes motivacions i objectius propis amb una inserció en espais migratoris més amplis i diferents, definits per:

- a) La creació de xarxes de solidaritat transnacionals basades en els grups d'edat, per mitjà de les quals els menors sense referents adults establirien llaços de cooperació i ajuda mútua.
- b) Una forma d'inserció laboral pròpia, encara que aquestes no siguin legals, com la venda de substàncies il·legals o la petita delinqüència.
- c) L'autorepresentació per mitjà de signes identitaris, com la vestimenta o les produccions musicals.

Així doncs, un dels factors clau que definiria aquesta diferenciació seria la pertinença a un grup d'edat concret, això és, situar-se en l'etapa de l'adolescència o joventut.

Si fem un breu repàs podrem entendre com la "joventut" no és més que una paraula, com deia Pierre Bourdieu. L'any 1904, els treballs del psicòleg nord-americà Stanley H. Hall treien a la llum la teoria sobre l'adolescència com una etapa universal, que es caracteritzava pel fet de ser una etapa de "tempestat i estímul", i construïa una idea d'adolescència com a fase natural de la vida.

Aquesta hipòtesi va estar molt consolidada fins que l'antropòloga Margaret Mead va dur a terme el seu treball de camp a Nova Zelanda en els anys vint del segle passat.

Lectures complementàries

Per a conèixer més sobre la migració de menors no acompanyats al món podeu veure:

a) Als EUA: Vera, **Institut Of Justice** (2008). *Unaccompanied Children Program*.

b) A l'Argentina: T. Bastia (2005). "Child trafficking or teenage migration? Bolivian migrants in Argentina". *International Migration* (núm. 43, pàg. 58-88).

c) A Europa: "Projecte Con Red: Menores migrantes no acompañados en Europa".

Lectura complementària

Liliana Suárez (2006). "Un nuevo actor migratorio: jóvenes, rutas y ritos juveniles transnacionales". A: F. Checa; J. C. Checa; A. Arjona. *Menores tras la frontera. Otra emigración que aguarda* (pàg. 17-50). Barcelona: Icaria.

L'antropòloga Margaret Mead, amb el seu treball etnogràfic a Samoa *Adolescència, sexe y cultura en Samoa*, publicat el 1928, va posar en dubte la "universalitat de la joventut", que havia postulat Stanley H. Hall.

Després d'aquest primer treball de Margaret Mead es van publicar múltiples estudis i investigacions que van demostrar que la (pre)adolescència o la joventut era una construcció social i cultural. Cada societat organitza la transició de la infància a la vida adulta d'una manera determinada i aquest procés té l'origen en els canvis fisiològics que s'originen.

Més enllà del debat sobre la universalitat de la joventut, Carles Feixa proposa que per a determinar l'existència de la joventut s'ha de diferenciar aquesta etapa a partir d'unes condicions socials i unes imatges culturals (1998).

Les condicions socials són les normes, comportaments i institucions que distingeixen els joves d'altres grups d'edat, i les imatges culturals són els valors, atributs i ritus associats específicament a aquest col·lectiu.

Aquesta etapa de l'adolescència o joventut es caracteritza pel fet que és de transició. Un punt d'inflexió en el qual s'està aprenent a encaixar una nova posició, un nou estatut d'adult/ta que fa que els deures i els drets s'alterin i es comencin a regir per uns esquemes diferents dels que fins llavors eren vigents.

En conseqüència, la joventut com a etapa de transició està marcada per una certa indefinició, es troba en una situació de "marge", pròpia de les etapes de pas (Van Gennep, 1986) o "liminitat", terme encunyat per Levi i Schmitt (1996). És precisament aquest estatus social i cultural liminal, fronterer, entre la infància i l'adulthood, el que permet més diversitat d'opcions de ruptura i de discontinuïtat dels joves contra l'"ordre de les coses" (Spindler, 1993). Encara que aquesta suposada indefinició de la joventut comporta més reaccions de control i supervisió dels adults com a resultat d'una percepció de perillositat (Van Gennep, 1986), també els ofereix més "dret a la maniobra", i es permeten més errors perquè s'està en període d'assaig, en ple aprenentatge de ser adult/ta.

Aquesta etapa de joventut pot estar marcada per diferents ritus de pas que marquen la sortida i l'entrada a un nou estatus, i que estan recollits en l'abundant bibliografia antropològica que explora la gran varietat i diversitat de ritus. En aquest context, la migració es converteix també en una nova forma de ritus de pas a partir de la qual es materialitza aquest procés de transformació envers l'adulthood. El viatge simbòlic es converteix alhora en un viatge físic, palpable, geogràfic.

És a partir d'aquest viatge que els i les menors que emigren cap a Europa, els Estats Units, o qualsevol que sigui el país de destinació, busquen escapar d'unes circumstàncies d'origen adverses. Aquestes circumstàncies poden ser dobles.

En primer pla situarem la voluntat de trencar amb una situació d'estancament més estructural i objectivable: elements contextuais d'origen com ara la pobresa, la guerra o els conflictes familiars. Però alhora, i en un segon pla, també hi ha els menors que busquen fugir d'un estancament més subjectiu, que amb esperit aventurer busquen escapar de les constriccions culturals i socials. Aquesta dimensió més subjectiva de les migracions, que Sandro Mezzadra denomina "el dret a fugida" (2005), consisteix en la capacitat individual i singular de cadascun dels protagonistes d'aquestes migracions a fugir de les constriccions econòmiques, culturals, de gènere, d'origen (2005, pàg. 45, a Monteros, 2007, pàg. 39). Si la primera dimensió és necessària per a plantejar el projecte migratori, la segona, de vegades, actua com a detonant per a executar el viatge migratori.

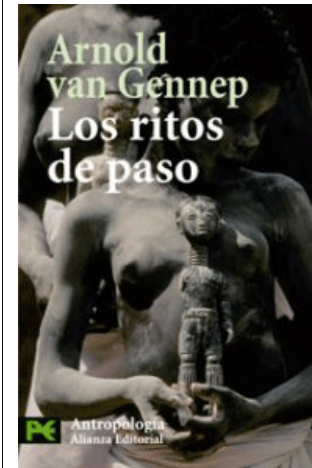
Joves marroquins al port de Tànger. Esperant...

Font: Col·lectiu DRARI JURISTA pels Drets de l'Infant.

Ritus de pas

Concepte etnològic introduït el 1909 per l'antropòleg francès Arnold van Gennep per referir-se a les nombroses transicions que l'individu ha de dur a terme en desenvolupament social, com per exemple entre la joventut i l'edat adulta.

I precisament aquesta suposada liminaritat de la joventut és el que la situa en una posició privilegiada i molt favorable per a emprendre el viatge cap a Europa, una finestra per la qual poden respirar, i convertir-se així en joves innovadors socials.

1.3. Perfils migratoris

La comprensió de la immigració dels i les MMNA no solament s'ha de centrar en allò que fa referència a la seva vida al país de destinació sinó que l'anàlisi s'ha de fer des d'una perspectiva transnacional. La migració és un procés, i aquest té els seus inicis als països d'origen, on sorgeixen les intencions migratòries d'aquests menors o de les seves famílies i que responen a uns determinats condicionants econòmics, polítics o socials.

Els motius que impulsen els i les MMNA a emigrar són diversos i sovint en una mateixa persona conflueixen una combinació de causes, motivacions i situacions personals que expliquen el fet que finalment prenguin la decisió d'emigrar i emprendre el viatge. No obstant això, entre aquests diferents motius n'acostuma a destacar un.

En aquest subapartat, proposem 4 perfils d'MMNA tenint en compte el motiu principal de la seva emigració: millora econòmica, millora de les expectatives socials i culturals, fugida d'una situació familiar de conflicte, i refugiats. Aquests perfils han estat elaborats a partir d'una mostra de 153 joves migrants no acompanyats entrevistats entre els anys 2007 i 2009.

1.3.1. Millora de la situació econòmica

Aquest grup està format per joves que tenen com a raó principal d'emigració desenvolupar un projecte de millora econòmica –personal o familiar–, fruit moltes vegades de situacions econòmiques precàries i fortes dificultats familiars. Els factors que alimenten aquestes motivacions es troben als seus països d'origen: salaris baixos, llocs precaris en els quals treballen tant els menors com els seus familiars; la falta d'ocupació, la lumpenproletarització de la classe treballadora a les ciutats o les dificultats del treball agrícola per a proveir les necessitats de la població, principalment.

La majoria d'MMNA són homes i amb edats d'arribada al nostre país entre els catorze i els setze anys. Per àrees geogràfiques, parlem de joves procedents del Magrib i de l'Àfrica subsahariana. En general, el nivell acadèmic d'aquests és inferior si es compara amb altres perfils. Una gran majoria dels menors que emigren per motivació econòmica ja han treballat als seus països d'origen.

La implicació de la família en el projecte migratori per motius econòmics és variable. En primer lloc, destaquen els que sostenen que la seva família era sabedora del projecte i hi estaven d'acord; en segon lloc els que diuen que la

Lectura recomanada

Aquestes entrevistes se situen dins de la investigació duta a terme pel grup d'investigació IFAM de la Universitat Ramon Llull entre l'any 2006 i el 2010, amb treball de camp a Catalunya, la Comunitat de Madrid, el País Basc i el País Valencià:

Quiroga, V.; Alonso, A.; Sòria, M. (2010). *Sueños de bolsillo*. Barcelona:UNICEF.

seva família desconeixia la idea; i en tercer lloc els que reconeixen que la seva família ho sabia però no hi estaven d'acord. Només en un petit nombre de casos són les famílies les que semblen haver animat els joves.

En Khaled, un jove del Marroc que va arribar quan tenia setze anys, relata quins van ser les seves motivacions principals.

Khaled

“Soy Khaled de Marruecos y voy a cumplir veinte años. Nací en El Kelaa, un pueblo cercano a Marrakech, donde se produce el agua de rosas, que sirve para cocinar o para hacer perfumes. Llegué a España con dieciséis años. [...]

Y yo veía a chicos que no sabían ni leer ni escribir y que volvían al pueblo con grandes coches desde Europa. Mi tío vino en patera para España desde Tánger. Y un familiar lejano, también había emigrado. [...]

En verano, mi padre me dio dinero por haber trabajado con él en el huerto. Le dije que necesitaba más. El me preguntó que para qué y le dije que para ir a España, a Europa. Me dijo que lo hablaríamos más adelante. Con parte del dinero, me compré un móvil. Al final fue mi madre la que me ayudó.

Quiero seguir trabajando, ahorrar y volver a mi casa, con mi familia. No me quiero quedar aquí. Necesito a mi familia, aunque, después de trabajar, uno está tan cansado que no se acuerda de nada. Quiero montar una empresa en mi país. Con lo ahorrado, construiré una casa en Marruecos, en mi pueblo. Aquí tengo amigos pero no es lo mismo.”

Khaled, Marroc. Edat d'arribada: setze anys. Edat d'entrevista: vint anys.
Quiroga, Alonso i Sòria, *Sueños de bolsillo* (pàg. 85, 2010).

Lectura recomanada

Llegiu el relat complet de vida d'en Khaled, un jove marroquí que va arribar a Espanya quan tenia setze anys:

V. Quiroga, A. Alonso i M. Sòria (2010). *Sueños de bolsillo* (pàg. 85). Barcelona: UNICEF.

Els MMNA del Magrib, i més concretament del Marroc, van ser els primers menors migrants que van arribar a Espanya (Jiménez, 2003; Quiroga, 2003). Eren menors procedents del nord del Marroc, majoritàriament de barris perifèrics o barris populars del centre de la ciutat de Tànger. L'emigració familiar del camp a la ciutat, el fort creixement vegetatiu de les ciutats, l'alta natalitat, la tradició migratòria dels seus referents adults i la fluïdesa de les comunicacions marítimes entre Tànger i la Costa Mediterrània espanyola, eren factors que influïen en aquestes migracions.

En tots ells destaca la seva ràpida incorporació (dotze o tretze anys) a la vida laboral, per ajudar a l'economia familiar. Un altre grup diferenciat són els MMNA marroquins procedents de famílies rurals o de petites ciutats del sud del país. Famílies amb una estructura de parentiu sòlida. Sovint famílies extenses. En aquests casos la percepció de l'economia familiar no és tan negativa com en el cas anterior. Parlem, no obstant això, d'una economia bàsicament de subsistència, en què l'agricultura i la petita ramaderia són la principal font de sosteniment econòmic.

Els menors procedents de l'Àfrica subsahariana són principalment del Senegal i Ghana, encara que també arriben menors de Mali, Gàmbia o Guinea Conakry. Les famílies d'origen són molt diverses, encara que és comú en una part important de les famílies l'absència d'un dels progenitors. Un alt percentatge de

Lectura recomanada

Per a més informació sobre els MMNA de l'Àfrica subsahariana que arriben a les Canàries podeu veure l'estudi de cas impulsat per la Fundació Nuevo Sol:

J. Iglesias Martínez i F. Legaz Cervantes (2009). *ME-NAS. Menores Extranjeros No Acompañados Subsharianos*. Madrid: Fundación Nuevo Sol.

menors són orfes de pare. Aquesta absència del pare o la seva impossibilitat de mantenir econòmicament la família, en societats patrilineals, empeny aquests menors a assumir les responsabilitats pròpies d'un cap de família. Un nombre important de menors ja havien treballat als seus països d'origen, encara que en menys proporció que els marroquins.

1.3.2. Millora de les expectatives socials i culturals

L'emigració constitueix una estratègia per a poder millorar les expectatives socials, possibilitats de millora que no es conceben com a viables als mateixos països d'origen. Aquest desig de millora pot ser general (en tots els aspectes de la vida), però també es pot concretar, com veurem més endavant, en el desig de millora en un context específic, com poden ser l'esport o els estudis.

Encara que molt sovint aquesta millora està relacionada amb el desig de prosperitat socioeconòmica, aquests menors no solament busquen treballar i guanyar diners, sinó que també esperen que la seva emigració els brindi la possibilitat de conèixer una altra classe de vida, conèixer un altre món.

De vegades l'emigració és concebuda com el mitjà amb el qual es pot trencar una situació d'estancament o un futur que consideren massa previsible als seus propis països en contrast amb l'Europa occidental, un continent del qual es projecta una imatge idíl·lica.

Paul

"Mi nombre es Paul, tengo dieciocho años y nací en Duala (Camerún). Llegué a España con diecisiete años para jugar al fútbol. [...]"

Desde pequeño he soñado con Europa, con tener dinero. Les decía mi familia que, de mayor, tendría dinero. Y ahora que estaba en Finlandia, tanto si ganábamos como si perdíamos, debíamos volver a Camerún. Y algo pasó por mi cabeza. Le dije al presidente de mi club que yo no pensaba volver. En mi país no veía futuro, aunque estudies si no eres del gobierno, no tienes futuro. [...]"

Ahora estoy trabajando de otra cosa porque necesito comer y comprar cosas y necesito mandarle dinero a mi familia. Gano 1.100 euros al mes. Les he enviado más de 7.000 euros durante el tiempo que he estado aquí porque ellos necesitan el dinero y yo aquí, con el dinero, no hago nada. Hablo con ellos muy a menudo, por teléfono o por Internet, cada dos semanas."

Paul, Camerun. Edat d'arribada: disset anys. Edat d'entrevista: vint anys. Quiroga, Alonso i Sòria, *Sueños de bolsillo* (pàg. 92, 2010).

Lectura recomanada

Vegeu el relat de vida d'en Farid, un jove marroquí que va arribar a Espanya quan tenia quinze anys, i el d'en Paul, del Camerun, que va arribar quan en tenia disset:

V. Quiroga, A. Alonso i M. Sòria (2010). *Sueños de bolsillo* (pàg. 92). Barcelona: UNICEF.

L'edat d'arribada al país de destinació dels i les entrevistats és més gran que en els menors de perfil econòmic: entorn dels setze anys. Per sexes, cal destacar que hem detectat i entrevistat noies menors que emigren per aquesta motivació per cadascuna de les àrees geogràfiques que analitzarem a continuació; les noies de l'Europa de l'Est són les que en més proporció en la nostra mostra emigren per millorar les seves expectatives.

Dins d'aquest grup també s'inclouen aquells i aquelles menors que concreten el seu desig de millora a desenvolupar un aspecte de les seves vides (com és ara els esports, els estudis o les professions artístiques). Aquesta motivació és determinant en un nombre no menyspreable de casos i és especialment significativa entre els i les MMNA de l'Àfrica subsahariana entrevistats.

1.3.3. Refugiat -ada

Segons l'Alt Comissionat de les Nacions Unides per als Refugiats (ACNUR), la meitat dels 42 milions de desarrelats al món és menor d'edat. Els menors entrevistats els motius migratoris dels quals han estat la cerca d'asil o de protecció en un tercer país són pocs, en nombres absoluts. Si ens detenim en les estadístiques de l'Oficina d'Atenció al Refugiat a Espanya, veurem com el seu nombre és molt reduït, entorn de 25 a l'any. En canvi, en altres països europeus, com Dinamarca, Bèlgica, Alemanya o Anglaterra, els sol·licitants d'asil constitueixen un nombre important. La raó probablement s'ha de buscar en l'aplicació tan restrictiva del dret d'asil que té Espanya, tal com es recull en l'Informe 2012 de la Comissió Espanyola d'Ajuda al Refugiat. En aquest escenari desfavorable, els i les menors que han de fugir a causa de conflictes armats o violència política busquen altres destinacions.

Lovepat

"Me llamo Lovepat y soy de Liberia. Al poco de nacer (1988), mi país entró en dos guerras civiles consecutivas. [...]"

Una mañana que estaba en casa mi padre y yo estaba cuidando de mi hermana pequeña, que era un bebé, escuché unos ruidos y gritos y sólo atiné a esconderme debajo de la cama. Presentía el peligro pero no sabía qué estaba pasando. Vinieron cinco hombres a nuestra casa y empezaron a disparar. Me escapé por la ventana y empecé a correr. Había gente muerta por el suelo y nadie podía ayudarme. [...]"

Un día, cuando ya había cumplido los dieciséis años, el hombre blanco, me llevó de viaje, no sé si salimos del país o sólo viajamos por Libera. La cuestión es que acabamos cogiendo un avión. Yo no tenía pasaporte. Yo creí que iba a llevarme con mi familia pero me dice que allí a donde vamos, voy a ser feliz, que nadie va a hacerme daño. Comimos y cambiamos de avión. Se sentó al otro lado del pasillo del avión. Cuando desperté, habíamos llegado a Londres pero yo estaba sola. Él bajó antes que yo y me dejó allí. [...]"

Desde la cárcel, la llamé para que me sacara y ella me dijo que lo haría, pero que no contara nada. Nunca vino a buscarme. Me llevaron a hacerme la prueba radiológica de la muñeca, para determinar que era menor de edad. Y de allí, me llevaron a un centro. Fue allí donde lo conté todo: denuncié a esa señora. Fue una época dura, las chicas del centro me llamaban "puta", pero había una educadora que me apoyaba mucho."

Lovepat, Libèria. Edat d'arribada: setze anys. Edat d'entrevista: vint anys.
Quiroga, Alonso i Sòria, *Sueños de bolsillo* (pàg. 104, 2010).

Lectura recomanada

Vegeu el relat de vida de la Lovepat, de Libèria, que va arribar quan tenia setze anys, i el d'en Robbyn, de Costa d'Ivori, que va arribar quan en tenia disset:

V. Quiroga, A. Alonso i M. Sòria (2010). *Sueños de bolsillo* (pàg. 104). Barcelona: UNICEF.

Els i les menors inclosos en aquesta categoria han fugit dels seus països per causes polítiques, ètniques i religioses en entorns bèl·lics o de conflicte armat. Així, davant certes circumstàncies conflictives i perilloses als seus països d'origen (el menor se sent amenaçat o la seva família el vol protegir) busquen la seva seguretat fora d'ell. La majoria procedeixen de països de l'Àfrica subsahariana, encara que també hi ha menors d'altres països. Encara que els i les MMNA la causa principal i directa d'emigració dels quals és la fugida d'una situació de violència al seu país d'origen són pocs, no hem d'oblidar que algunes situacions de precarietat familiar, i també la deterioració de les relacions familiars, són també conseqüència de contextos de violència en origen.

1.3.4. Fugida d'una situació familiar de conflicte

Aquest perfil està format per aquells i aquelles MMNA la raó principal per emigrar dels quals és la fugida d'una situació familiar de conflicte. Els detonants de la seva sortida són l'aclaparament davant unes circumstàncies familiars o de parella molt complicades.

De vegades el conflicte pot haver derivat en enfrontaments, tant verbals com físics, però en d'altres, i especialment entre les noies, el conflicte és d'una altra índole: la coexistència de tendències o idees contradictòries entre la família i la jove, sobre quin ha de ser el seu paper, tant en l'àmbit domèstic com en l'àmbit públic; o contradiccions entre el que la família o la parella espera d'aquesta menor i el que espera ella mateixa. Generalment, aquestes contradiccions generen molta angoixa.

Zaida

“He venido para poder estudiar y lograr algo, no sé, para tener un futuro. Yo no soy una chica que me guste que me mantengan, vamos [...] me gusta mantenerme a mí misma, que aunque esté mi marido trabajando pues yo también. Y aquí salgo cuando me da la gana, entro cuando me da la gana y no me gusta así que me encierren en casa porque no me gusta, me siento agobiada. No me gusta que me digan «no puedes salir, tienes que salir cuando yo te diga». No, es que me agobio así, parece que esté en una cárcel, no me gusta, por eso pienso así, por eso quería ir a Francia. Si yo quisiera casarme podía quedarme allí y me hubieran dicho lo que te estoy diciendo, me quedo en casa y hago de ama de casa. Pero no.”

Zaida, Marroc, 24/09/2007.

En la mostra de 153 joves, només un de cada deu ha emigrat per aquest motiu, i d'aquest perfil de la mostra estudiada, la meitat són noies i l'altra meitat nois. Com veurem, hi ha algunes diferències significatives en el tipus de violència familiar que sofreixen uns i altres. Comparativament, el percentatge de joves de sexe femení que han emigrat a causa de situacions conflictives és molt més gran que en el cas dels homes. Les joves immigrants utilitzen l'emigració com una estratègia de resolució de situacions conflictives, habitualment generades

Welcome (2009)

Es tracta d'una pel·lícula francesa dirigida per Philippe Lioret que relata la història de Bilal, un jove kurd de disset anys que ha travessat el Pròxim Orient i Europa per reunir-se amb la seva xicota emigrada fa poc a Anglaterra. Però el seu recorregut es deté bruscament quan, al costat francès, li impedeixen travessar el canal de la Mànega.

Lectura recomanada

Vegeu el relat de vida de la Siham, del Marroc, que va arribar quan tenia dotze anys: V. Quiroga, A. Alonso i M. Sòria (2010). *Sueños de bolsillo* (pàg. 110). Barcelona: UNICEF.

per un estatus desvalorat en les seves societats d'origen o amb expectatives incompatibles amb les normes i tradicions als seus països, un patró que té molts paral·lelismes amb les migracions femenines adultes.

Encara que la meitat dels i les entrevistades viuen en famílies nuclears, una proporció significativa de famílies han patit algun període convuls o de trencament: famílies amb pares separats, reconstituïdes en un segon matrimoni o parella, i també famílies monoparentals.

La majoria de pares de família treballen, també moltes de les mares estan ocupades fora de la llar, però en menor mesura, encara que entre les magrebines la majoria treballen en l'àmbit domèstic. El nivell d'estudis dels progenitors és relativament alt en tots els orígens. Pràcticament tots els pares han estudiat, alguns en escoles alcoràniques; uns altres, la primària, encara que no tots l'hagin finalitzada. També algun pare de menors de l'Europa de l'Est té estudis superiors. Quant a les mares, hi ha un bon nombre de mares de menors entrevistats del Marroc que són analfabetes, però també n'hi ha que han acabat els estudis primaris, o que almenys n'han fet alguns cursos, com és el cas de les mares de les menors de l'est, la majoria de les quals han fet estudis primaris.

En relació amb l'escolarització dels i les menors es pot afirmar que la gran majoria han estudiat. Si bé alguns han abandonat de manera primerenca els estudis, la gran majoria ho han fet entre els catorze i els quinze anys, i ha coincidit l'abandó amb el moment en què la majoria s'han incorporat al món laboral. Alguns i algunes han deixat els estudis una vegada acabat l'ensenyament obligatori, uns altres abans.

1.4. Gènere i invisibilitat

L'any 2000, les dones eren el 50% de la població immigrant a escala internacional (Oso, 2008, pàg. 662), i en canvi la mirada envers les migracions protagonitzades per dones presenta múltiples limitacions. Moltes són les autores (Juliano, 2002; Ribas, 2005; Boyd, 2003) que demostren com les migracions femenines s'han "oblidat" i s'han invisibilitzat, i que quan s'han abordat s'han tractat des d'una posició de dependència (com a esposa, filla, germana) i adoptant perspectives victimistes, emfatitzant les situacions d'explotació o relatant les greus conseqüències que la sortida de les dones implica en origen.

En el cas de les MMNA, una de les diferències importants es troba en el pes quantitatiu: les poques dades a les quals s'han pogut accedir confirmen que en nombre les noies són menys que els nois, entorn d'un 8% enfront d'un 82% de nois. En aquest sentit, són molt pocs els estudis centrats en el fenomen de les migracions de noies sense referents adults a l'Estat espanyol (Morante i Trujillo, 2007; Alonso, 2008; Quiroga, 2010).

Lectura recomanada

Per a més informació de la migració de menors des de la perspectiva de gènere vegeu:

V. Quiroga, A. Alonso, A. Berga i M. Soria (2007). *Nenes i adolescents invisibles a Catalunya. Les menors migrants no acompanyades des d'una perspectiva de gènere*. Barcelona: Institut Català de les Dones.

Els resultats del treball de camp sobre les MMNA de sexe femení de l'estudi de Quiroga, Alonso i Soria (2010) indiquen que són principalment romaneses i marroquines, encara que també es detecten casos de Nigèria o Bulgària. Les seves edats oscil·len entre els catorze i els disset anys. Els contextos d'origen i les situacions que les empenyen a emigrar difereixen bastant dels nois: en el cas de les noies romaneses, de la resta de l'Europa de l'Est i nigerianes, emigren per treballar en la indústria del sexe –sia de manera voluntària o com a resultat d'una explotació d'una organització migratòria de caràcter criminal–, i les noies marroquines s'escapen de greus conflictes familiars, embarassades repudiades, mares adolescents o noies amb desitjos d'aventura i anhels de viatjar. Encara que aquestes són les situacions que s'han pogut detectar, també hi ha refugiades polítiques.

Quan les noies emigren soles ho fan perquè les circumstàncies que viuen als seus països són extremes –molt més extremes que en els nois– i els mecanismes habituals propis de la societat d'origen per a la resolució de conflictes no són prou vàlids. Circumstàncies vinculades als valors i els papers de gènere que s'instauren o aguditzen en origen en la seva transició envers l'etapa adulta.

Com apunta Carles Feixa, “la transición juvenil es esencialmente un proceso de identificación de género”, encara que habitualment s'hagi confós amb un procés d'emancipació familiar, econòmic i ideològic (1998, pàg. 19). Aquest nou emplaçament social i cultural del lloc que han d'ocupar les noies adolescents en el seu aprenentatge envers l'adulthood es tradueix en violentes confrontacions amb la cultura parental o en una ruptura amb els valors tradicionals d'origen: prohibició de continuar els estudis o el treball, matrimonis forçats, limitacions relatives a la mobilitat espacial i a les relacions socials; en definitiva, un alt nivell d'exigència en el compliment del seu estatus de dona.

Henrieta Moore va fer una descripció dels motius migratoris femenins en què va concloure que quan les dones emigraven ho feien per la pèrdua dels mitjans de producció o bé fugien d'algun tipus de xacra social o de desacord familiar (1996, pàg. 122). Aquest últim supòsit coincideix plenament amb el concepte de “refugiades de gènere” encunyat per Juliano (2004, pàg. 94), per mitjà del qual s'explica un “tipus de desplaçament de residència femenina” que es dona com a resultat de la situació d'aquelles dones amb un estatus desvalorat en les seves societats d'origen o amb expectatives incompatibles amb les normes i tradicions.

Lectura recomanada

Vegeu el relat de vida de l'Anna, d'Eslovàquia, que va arribar quan tenia disset anys, i de la Vikki, una nena búlgara que va arribar quan en tenia tretze:

V. Quiroga, A. Alonso i M. Sòria (2010). *Sueños de bolsillo* (pàg. 88 i 96). Barcelona: UNICEF.

Per a aquestes noies romaneses, marroquines o nigerianes, la migració pot arribar a ser una estratègia vàlida per a resoldre una situació de conflicte molt extrema, o bé un mecanisme que trenca situacions d'estancament. Però també respon a un cert afany d'aventura “adolescent”, una motivació menys convencional però que també hi ha entre les dones adultes inquietes, disconformes i aventureres (Ramírez, 2005; Kempadoo i Doezema, 2001; Juliano, 2004).

L'estatus de dona és un factor que explica tant la seva sortida com, en la majoria de casos, la seva inserció al país de destinació. Els estudis esmentats també revelen que la inserció laboral de les dones migrants es produeix en determinats segments laborals “típicament femenins” (etnificats i generitzats), com el de l'ocupació domèstica o el del sexe. És precisament en aquest procés d'accés a àmbits laborals desregularitzats i clandestins que aquestes noies passen inadvertides als serveis de protecció al menor. Una part important d'aquest col·lectiu no accedeix mai a aquests circuits de protecció, i quan ho fan, moltes vegades ja és massa tard, a pocs mesos de complir la majoria d'edat.

De la mateixa manera que les migracions protagonitzades per les dones van contribuir a més obertura conceptual en el terreny de les migracions, la irrupció de les “noies” en les migracions de menors sense referents adults també obliga a replantejar-se els marcs analítics utilitzats fins ara.

1.5. Circuits per als menors migrants no acompanyats

Generalment, els i les joves solen entrar a territori espanyol de manera irregular –als baixos d'un camió o autobús, amagats en un cotxe, de polissó en un vaixell, en una pastera–, encara que cada vegada proliferen més les entrades de manera regular, amb avió, autobús, vaixell o cotxe.

Aquells menors que no accedeixen immediatament a algun dels serveis de protecció solen transitar pel territori espanyol fins que en algun moment aconseguen arribar a una comunitat autònoma en la qual es poden establir, sia per decisió pròpia, perquè algú els ha recomanat una comunitat concreta o bé de manera casual. Aquests menors solen passar per diverses ciutats intercalant períodes d'estada al carrer amb períodes de residència en cases de familiars o compatriotes, i és freqüent que mentre es troben en ruta accedeixin a algun tipus de treball temporal, de dies o setmanes, de qualificació molt baixa, com ajudants en botigues o oficis, o bé treballant als hivernacles d'Almeria o en la venda ambulants.

La detecció d'aquests menors es produeix de diferents maneres:

Lectura recomanada

Per a més informació sobre les joves subsaharianes que arriben a Espanya, vegeu la publicació de l'organització internacional Women's Link Worldwide basada en les entrevistes fetes, tant al Marroc com a Espanya, a 138 dones d'origen subsaharià:

Womens Link World Wide (2008). *Los derechos de las mujeres migrantes: una realidad invisible.*

1) Quan arriben en embarcacions (pasteres o piragües): són detectats pels cosos policials o ONG quan arriben a les costes andaluses o a alguna de les illes canàries. L'any 2011, 588 menors van arribar en pastera a Espanya i fins a l'agost del 2012 ho havien fet 255 menors (dades del Ministeri d'Ocupació i Seguretat Social).

2) Presentació voluntària en dependències policials: el coneixement previ del circuit de protecció institucional als menors d'edat i els seus avantatges fa que un nombre important d'aquests menors es presentin voluntàriament a les comissaries, algunes vegades sols i altres vegades acompanyats d'un familiar, un amic, un compatriota, i fins i tot d'un ciutadà/dana espanyol.

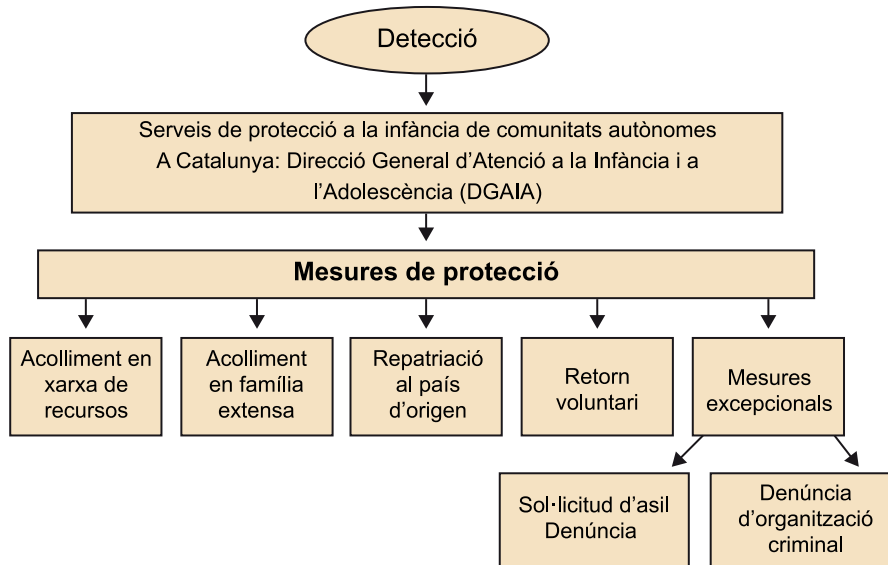
3) Intervenció de les forces policials: en primer lloc, el contacte policial pot estar derivat de la sol·licitud de la documentació en la via pública. En segon lloc, aquesta intervenció policial pot ser el resultat d'un arrest per una falta lleu o per un delictes. I en tercer i últim lloc, la intervenció policial pot estar motivada per un control policial a les treballadores del sexe, en prostíbuls o la via pública.

En aquest sentit destaquen les característiques diferenciades de detecció segons el sexe del menor i segons la nacionalitat. L'accés als sistemes de protecció de les MMNA és molt menor que en el cas dels MMNA. I quan aquest accés es produeix sol ser resultat de la intervenció de les forces policials. En vista de les dades, cal pensar que els serveis de protecció de les comunitats autònomes haurien d'augmentar els esforços en la detecció d'aquestes adolescents en situacions de privació de drets com un primer pas necessari per a oferir una protecció i un acolliment amb garanties.

El procediment administratiu i jurídic de l'acolliment i atenció d'un o una MMNA està basat en la Llei d'estrangeria. En general, en totes les comunitats espanyoles l'organisme que intervé en l'atenció i protecció dels MMNA és el mateix que intervé en els casos de situacions de risc dels menors nacionals: els serveis de protecció a la infància, que depenen de les comunitats autònomes. A Catalunya, aquest organisme es denomina Direcció General d'Atenció a la Infància i a l'Adolescència (DGAIA), i té com a objectiu principal promoure el benestar de la infància i l'adolescència en alt risc de marginació social amb l'objectiu de contribuir al seu desenvolupament personal. Aquest organisme és el responsable d'exercir la protecció i la tutela de la infància i adolescència "desemparada", com és el cas de les i els menors no acompanyats.

Hi ha cinc mesures que les comunitats autònomes poden aplicar quan un o una MMNA ingressa en un servei de protecció, tal com es mostra en el gràfic següent:

Modalitats de les mesures de protecció per a un o una MMNA

Font: Quiroga, Alonso i Soria (2010).

Com hem assenyalat, no hi ha cap protocol amb criteris homogenis i compartits entre les diferents comunitats. Si bé és cert que la llei d'estrangeria insta els serveis de protecció a dur a terme la repatriació com a mesura prioritària, la veritat és que únicament coneixem el funcionament i els protocols i també els criteris propis que segueixen cadascuna de les comunitats autònomes al moment que detecta un o una MMNA, en termes generals.

A continuació farem una descripció de les cinc mesures que s'executen des de la DGAIA:

1) **L'acolliment a la xarxa de recursos.** El pes que han tingut i tenen els MMNA per als sistemes autonòmics de protecció és bastant rellevant, i en tots els casos la seva arribada va desencadenar entre els anys 2000 i 2005 una (sobre)saturació del sistema d'acolliment i una consegüent falta de places en els recursos, principalment als centres de recepció o acolliment. L'especificitat en els recursos d'atenció als MMNA també ha estat un dels criteris que s'ha imposat al llarg d'aquests anys d'acolliment a aquesta població, per la qual cosa s'han creat centres o pisos destinats exclusivament a aquest tipus de menors "desemparats". Els canvis en les característiques dels nens, nenes i adolescents en situacions de desprotecció greu o desemparament requereixen actuacions diferents de les que tradicionalment es dirigien a la població menor espanyola. És interessant assenyalat que la majoria dels recursos que atenen MMNA han anat modificant els seus programes educatius a mesura que anaven canviant els perfils dels menors que arribaven. Així, l'arribada de nous perfils d'atenció de menors als centres d'aquestes comunitats ha comportat també modificacions en els seus projectes educatius.

2) **L'acolliment en família extensa.** Aquesta mesura de protecció s'aplica des de fa anys amb menors estrangers sense referents familiars, encara que no es pot comparar amb l'aplicació de l'acolliment institucional en centres de protecció, que podríem dir que és la mesura de protecció per excel·lència. Així i tot, amb prou feines hi ha informació sobre aquesta mesura en els documents que s'han consultat dels serveis de protecció i en les informacions estadístiques. L'article 35 de la Llei d'estrangeria 4/2000, i les seves modificacions, no fa cap referència a l'acolliment d'un menor estranger no acompanyat d'algun membre de la seva família, sia un membre de primer grau (germans/nes) o bé de segon grau (oncles o ties primers).

Malgrat aquest buit legal, la mesura d'acolliment en família extensa l'està duent a terme l'Administració per a resoldre la situació de desemparament d'aquests menors. En els casos en què el menor pugui ser acollit per un membre de la família extensa no se sobreentén que aquest acolliment anul·li el desemparament i, en conseqüència, es deixin d'activar les mesures de protecció institucional. Aquesta interpretació, per tant, no s'hauria de donar de manera automàtica, ja que en molts casos la residència i convivència amb un familiar (germà, oncle, tia o cosí) no garanteix ni acompanyament ni la protecció real i efectiva. De vegades, el menor acaba vivint situacions de més risc social que si hagués estat acollit en els circuits de protecció institucionals. Aquesta situació de vulnerabilitat s'agreuja per l'absència de regulació administrativa d'un menor no acompanyat, mesura que comporta desemparament i que únicament pot ser resolta des de la gestió de la seva documentació feta pels serveis de protecció.

3) **La repatriació.** Les repatriacions dels i les MMNA es regeixen pel que marca l'article 35 de la Llei d'estrangeria 4/2000, i les seves modificacions, per la qual, segons "el principi de reagrupament familiar del menor", l'Administració general de l'Estat, actuant per mitjà de les delegacions i subdelegacions del Govern, resol la repatriació al seu país d'origen o la seva permanència a Espanya, després d'haver escoltat el menor i amb informe previ dels Serveis de Protecció al Menor.

La repatriació dels MMNA és un dels aspectes que ha generat més polèmica i més confrontació entre les administracions públiques i les entitats socials en defensa dels drets d'aquests menors, malgrat que aquesta mesura s'ha dut a terme en pocs casos (el 2004, 69; el 2006, 111, i el 2009, 4), menys de l'1%. La concepció de "reagrupament familiar" de menors estrangers no acompanyats

Els nens dels camions (2001)

Per a conèixer l'evolució del fenomen de la migració d'MMNA a Catalunya en 10 anys podeu veure aquest reportatge el programa *30 minuts*, de TV3.

Els nens dels camions

Entre el somni i el malson (2010)

Sobre el mateix tema, també podeu veure aquest reportatge del programa *30 minuts*, de TV3.

Entre el somni i el malson

Repatriacions

Aquesta mesura ha tingut i té un impacte brutal en el menor i la seva família, per la qual cosa les organitzacions socials i ONG tenen un paper de pressió, vigilància i denúncia envers les mesures que s'executen des de les administracions públiques que vulnereixen els drets humans. En podeu veure exemples a:

- Col·lectiu DRARI JURISTA pels Drets de l'Infant
- Menores Solos

com a “mesura de protecció” pensada des de la premissa que “tot menor té dret a viure i créixer en la seva pròpia família” no és compartida per moltes entitats socials, ni tampoc per alguns dels professionals que atenen aquesta població (educadors, advocats, investigadors, tècnics, etc.), que posen en dubte que aquesta mesura es pugui qualificar d’“educativa” tal com està plantejada.

Així, les veus crítiques consideren que moltes vegades s’executen repatriacions incomplint molts dels principis que regeixen la normativa internacional i nacional sobre els drets dels menors, com per exemple “l’interès superior del menor” o el “dret a ser escoltat i tenir en compte la seva opinió” (CDN, 1989). També esgrimeixen que algunes de les repatriacions de menors són devolucions encobertes que responen a criteris de control de fluxos que s’executen sense garanties per a la seguretat del menor (Arce, 2005). Aquesta polèmica i les constants pressions i acusacions des d’un costat i l’altre han influït enormement en el tractament i el tipus d’atenció que s’ha ofert en relació amb les repatriacions d’MMNA, com anirem exposant en aquest apartat.

4) El retorn voluntari. No hi ha cap registre que sistematitzi aquesta informació ni des dels serveis de protecció al menor de les comunitats autònomes ni des de les subdelegacions del govern. El retorn voluntari és definit per l’Organització Internacional per a les Migracions (OIM) com “el regreso independiente o asistido al país de origen, de tránsito o a un tercer país basado en la libre voluntad de la persona que vuelve” (OIM, 2005, pàg. 65), i en part sol ser finançat per aquest organisme internacional. La majoria de casos de retorns “voluntaris” s’han fet amb menors no acompanyats de nacionalitat romanesa. El 2005 es va contreure un acord bilateral entre el Ministeri d’Afers Estrangers i de Cooperació d’Espanya i el Govern de Romania en què s’estipula que tot menor romanès detectat en territori espanyol en situacions de risc social (abús, explotació o cometent delictes), o com a prevenció d’aquestes situacions de risc, ha de ser repatriat obligatòriament.

5) Mesures excepcionals: denunciar organitzacions migratòries criminals i la sol·licitud d’asil. Les xifres revelen que el nombre d’MMNA sol·licitants d’asil i de menors víctimes del tràfic és molt poc significatiu. Segons fonts de la DGAIA, per exemple, solament 6 menors de 358 menors no acompanyats acollits van sol·licitar asil en aquesta administració l’any 2011 (DGAIA, 2011). Aquest nombre tan reduït de menors, majoritàriament, no accedeixen als circuits de detecció i romanen al marge de la protecció de l’Administració. Fonamentalment, això és a causa de la inexistència d’un protocol consensuat en la detecció i atenció a aquests perfils de menors, que comporta que molts romanguin invisibles davant l’Administració. Si una part d’aquest grup no és atesa, una altra part és atesa de maneres poc convencionals arran del buit legal que hi ha davant aquestes situacions.

Lectura recomanada

Per a una visió històrica de la mesura de la repatriació a Espanya i les contradiccions i polèmiques que ha generat podeu veure:

Violeta Quiroga (2011). “Hacia un modelo garantista de retorno de los menores migrantes no acompañados”. A: *Infancia, juventud y migraciones. Una mirada para la cooperación internacional*. Fundación Carolina, Siglo XXI.

2. Fills i filles de famílies immigrades

Amb l'arribada d'estrangers i estrangers adults a Europa, arriben també les seves famílies, i amb ells nous reptes per a la societat del segle XXI. El debat sobre la situació dels fills i filles de famílies immigrants és molt rellevant, tant en l'àmbit polític i social europeu com dins dels circuits acadèmics i d'investigació. Els fets ocorreguts en les *banlieues* franceses la tardor del 2005, les preocupacions per l'anomenada "segona generació" turca a Alemanya, la separació de la societat civil o el baix rendiment escolar de l'alumnat estranger a Espanya són qüestions escaients que han de ser debatudes i analitzades.

Si fins aquí hem vist les característiques principals de la migració dels menors no acompanyats a Espanya, en aquest segon apartat presentarem les principals dificultats que caracteritzen els fills i filles de famílies immigrades, tant aquells que emigren al costat dels seus progenitors –coincidint en el temps o bé per reagrupament familiar– com aquells fills i filles que participen de tot el procés migratori romanent als seus països d'origen.

***El odio* (1995)**

Pel·lícula francesa dirigida per Mathieu Kassovitz que narra la història d'una *banlieu* de París, on tres amics adolescents, Vinz, Saïd i Hubert (un jueu, un àrab immigrant i un boxador amateur negre, respectivament), són testimonis d'un fet, en el qual el seu amic Abdel resulta ferit per la policia. Passejar per la ciutat, la violència entre bandes i els conflictes amb la policia són les constants en les 24 hores següents de la vida d'aquests joves.

Banlieus

Terme que ha invertit col·loquialment *lieu du ban*, "lloc del desterrament".

2.1. Definició i volum

Els primers estudis sobre els fills i filles d'immigrants es van iniciar als EUA en la dècada dels anys seixanta. Des dels seus inicis, l'interès acadèmic envers aquest col·lectiu va consistir a esbrinar el grau de dificultat que tenien els fills i filles de famílies immigrades que havien nascut als EUA en la seva acomodació en la societat nord-americana i com això era percebut com una amenaça per al patriotisme americà. El terme que es va utilitzar va ser el de "segona generació d'immigrants", denominació que va ser altament rebutjada amb posterioritat a causa de la inexactitud del terme, perquè no es pot denominar *immigrants* els qui mai no han emigrat.

A Espanya el terme majoritari que s'està utilitzant avui dia és el de *fills i filles d'origen immigrant*, que es defineix com:

"La descendencia de la persona o personas de origen inmigrante (infancia y juventud) que viven en un país de acogida, pudiendo haber llegado en edades tempranas o tardías como resultado de una reagrupación familiar o bien haber nacido aquí, sin tener en cuenta la situación administrativa de regularidad que ostenta en el país de destino."

UNICEF (2009)

Però de quants joves d'origen immigrant parlem? D'on vénen? Actualment, per a conèixer el volum numèric, i també altres dades estadístiques, sobre aquest col·lectiu, s'han de consultar dos tipus de fonts:

- El padró d'habitants: la de més precisió, depèn dels ajuntaments i s'actualitza a escala nacional cada any.
- Les dades de reagrupaments familiars de menors estrangers del Ministeri d'Ocupació i Seguretat Social.

La comptabilització de la població nascuda a l'estranger de zero a disset anys és una tasca complicada. En primer lloc, s'han d'incloure les dades dels nascuts a l'estranger –que obvien els nascuts a Espanya–, i en segon lloc, els menors amb nacionalitat estrangera –que no inclouen els fills i filles de nacionalitat espanyola. Aquesta doble font de dades comporta que la lectura no pugui ser mai exacta i precisa.

La població de zero a disset anys nascuda a l'estranger ha anat en augment amb el pas dels anys, i ha passat de ser el 3% el 1998 del total de població nascuda a l'estranger a representar el 15% el 2009. El creixement d'aquesta població en la nostra societat és constant, i en menys de deu anys s'ha multiplicat per 5 el seu volum.

El 2009 les comunitats autònomes presentaven les dades següents en relació amb la població de zero a disset anys nascuda a l'estranger: Catalunya (21%), Comunitat de Madrid (18%), País Valencià (14%) i Andalusia (12%). A bastant

Segona generació

Aquest terme va ser el majoritàriament encunyat als EUA i Espanya fins fa uns 10 anys. La crítica entorn d'aquesta denominació és perquè era poc rigorosa, políticament incorrecta i estigmatitzant. Com encertadament va argumentar Pierre Bourdieu (1993) "¿cómo se puede considerar «inmigrantes» a personas que jamás han emigrado a ninguna parte y de las que se dice, además, que son segunda generación?".

Lectura recomanada

A. Portes (2007). "Migración y desarrollo: una revisión conceptual de la evidencia". A: S. Castles; R. Delgado Wise (coord.). *Migraciones y desarrollo: perspectivas desde el sur* (pàg. 21-49). Mèxic: Universidad Autónoma de Zacatecas / OIM.

Institut Nacional d'Estadística (INE)

L'INE és la font principal d'obtenció de dades relatives a les migracions al nostre país. Per a consultar l'apartat sobre les migracions, vegeu la base de l'INE: Demoografía y población/Migraciones.

distància els segueix Múrcia i Castella - la Manxa, amb una xifra d'un 4%. Respecte a la població de zero a disset anys de nacionalitat estrangera, la pauta és similar.

La majoria de població de zero a disset anys nascuda a l'estranger l'any 2009 procedia de països europeus (40%) i americans (38%), seguits dels africans (16%) i els asiàtics (5%). Els països dels menors nascuts a l'estranger coincideixen amb les nacionalitats estrangeres dels menors. Romania es troba en primer lloc (12%), després l'Equador (12%) i el Marroc (11%), seguits de Colòmbia (7%). Després destaquen països com el Regne Unit, amb el 5%, i l'Argentina, també amb el 5%. El primer país asiàtic és la Xina, amb el 4%. Aquests percentatges tenen a veure amb el volum total de població nascuda a l'estranger però també amb els índexs de natalitat de cada procedència. Per exemple, l'Equador és en la segona posició en població de zero a disset anys nascuda a l'estranger, però en tercera posició si es tenen en compte totes les edats.

Una part d'aquest col·lectiu la configuren els menors reagrupats per les seves famílies. Si comparem les àrees geogràfiques, el 2009 la població de zero a disset anys reagrupada amb targeta de residència que té un volum més gran és la d'Amèrica del Sud i Central, amb un 55%. Àfrica la segueix amb un 28% i Àsia amb el 13%.

2.2. Factors de vulnerabilitat social

En el context actual de crisi econòmica les situacions de vulnerabilitat social que viuen els fills i filles de famílies immigrades s'han vist augmentades de manera exponencial.

En aquest subapartat fem una descripció de les principals situacions de vulnerabilitat social que es poden desenvolupar en quatre dels contextos que més condicionen el benestar dels menors: àmbit jurídic, àmbit de relacions familiars, àmbit econòmic i àmbit educatiu/escolar. La informació que recollim és resultat de la investigació duta a terme pel grup IFAM de la Universitat Ramon Llull sobre els factors de risc entre el col·lectiu de fills i filles de famílies immigrades entre l'any 2008 i l'any 2011, les conclusions del qual recullen diverses publicacions (vegeu la bibliografia). Una de les línies d'aquest estudi es va centrar a conèixer aquests factors de vulnerabilitat i aquells factors que tenen un paper "protector" des de l'òptica dels professionals. Per a dur a terme l'estudi es va analitzar la informació obtinguda a partir de la realització de tallers de discussió amb 106 professionals que treballaven en contacte amb fills i filles en situacions de vulnerabilitat, en la seva majoria professionals de l'àmbit social (educadors socials, treballadors socials, psicòlegs, etc.) durant l'any 2010. Aquest subapartat és un resum dels principals resultats d'aquesta investigació.

Lectura recomanada

La majoria dels joves llatinoamericans que s'adhereixen a les "organitzacions juvenils de carrer" ho fa com un element central de la configuració de la identitat i com a substituïts de la família, per a convertir-se en la seva estructura afectiva principal. Sobre aquest tema, llegiu:

Carles Feixa (2008). "Pandillas transnacionales: redes, flujos, memorias, identidades". *Urvio, Revista Latinoamericana de Seguridad Ciudadana* (núm. 4, pàg. 141-150). Quito: FLACSO.

2.2.1. Desempament jurídic i vulneració de drets

“Tener papeles determina los itinerarios de inserción de los hijos e hijas de las familias inmigradas.”

Treballadora social d'entitat religiosa que atén persones vulnerables.

Un factor determinant en l'acomodació de la persona immigrada al nostre país és la seva situació administrativa de regularitat o irregularitat. Aquesta condició és heretada pels seus fills residents a Espanya (nascuts al nostre país o nascuts a l'estranger). Aquesta herència s'explica perquè ser fill o filla “menor d'edat” d'una família immigrada a Espanya no dóna dret a la regularitat administrativa automàtica, sinó que només aquells que resideixin amb els seus progenitors (almenys un d'ells) amb permís de residència tindran accés a aquesta mateixa condició. Tots aquells menors que viuen amb progenitors en situació administrativa irregular estan condemnats a la mateixa irregularitat, encara que tots els ordenaments jurídics internacionals i nacionals advoquin que el principi rector de tota actuació institucional és sempre l'interès superior del menor i la protecció dels seus drets.

En aquest cas, es produeix una “controvèrsia jurídica” (UNICEF i altres, 2009) entre l'ordenament jurídic migratori i el de protecció dels drets de la infància, que s'incompleix.

Una altra qüestió fonamental per destacar és com aquesta condició de regularitat aconseguida pels pares i les mares, o dels menors, no és permanent. De vegades, sobretot en èpoques de crisi com l'actual, les famílies la perden perquè, per exemple, no poden renovar el permís de treball, cosa que significa que han de començar el procés de regularització després d'anys al nostre país i d'itineraris positius d'inserció.

Aquestes condicions d'irregularitat determinen que els filles i fills de famílies immigrants no puguin ser atesos institucionalment en les mateixes condicions que els menors nacionals, fet que vulnera totes les lleis internacionals de protecció a la infància.

Aquesta situació comporta múltiples problemes de desempament jurídic, alguns dels quals enumerem a continuació:

1) Limitacions a l'hora de tramitar ajudes públiques. Els serveis socials dels ajuntaments i altres institucions del tercer sector social que atenen aquests menors no poden tramitar cap tipus d'ajuda pública per a minimitzar aquestes situacions (com rendes mínimes d'inserció, beques escolars, beques de menjador, habitatge o beques de suport educatiu del Ministeri d'Educació i Ciència).

D'altra banda, els criteris de *risc* per a rebre aquestes ajudes estan estipulats per cada ajuntament. Aquests poden considerar situacions susceptibles de ser tingudes en compte, com la precarietat econòmica, la condició de famílies

Lectura recomanada

Per a ampliar dades, podeu veure la publicació completa:

V. Quiroga i A. Alonso (2011). *Abriendo ventanas. Infancia, adolescencia y familias inmigradas en situaciones de riesgo social*. Barcelona: UNICEF.

en via de regularització o la desprotecció del menor a càrrec. El problema és que la selecció d'aquests criteris depèn de l'arbitrarietat de la política que tingui cada ajuntament en un moment concret, per la qual cosa a cada poble o ciutat es poden aplicar normatives diferents. A més, un dels requisits per a finançar des de les subvencions públiques projectes o programes destinats a població immigrada que fan les entitats del tercer sector és que la població estigui regularitzada administrativament, per la qual cosa és freqüent que no puguin atendre aquest col·lectiu amb dificultats, precisament per la seva situació d'irregularitat.

2) Dificultats d'accés real a la formació i activitats en el marc educatiu.

Tots els menors tenen dret a l'escolarització obligatòria i a la formació postobligatòria, però a la pràctica un menor en situació irregular té més dificultats per a accedir a algunes activitats proposades per la institució escolar. Per exemple, l'assistència a activitats que es fan a fora dels centres moltes vegades no és possible a causa que s'exigeix tramitació d'assegurances, documentació obligatòria, permisos de guarda del professorat o autorització dels tutors legals. D'altra banda, també es produeixen dificultats d'incorporació al sistema escolar, sobretot en el cicle de secundària, quan el jove no disposa de permís de residència.

3) Competències en matèria de regularització dels menors d'edat.

L'administració competent en infància de les comunitats autònomes no assumeix la regularització dels fills i filles menors d'edat en situació d'irregularitat. Davant aquest desemparament legal, es detecten situacions kafkianes en les quals les famílies busquen estratègies de resolució, i fan passar els seus fills, per exemple, per "menors no acompanyats".

Una altra de les conjuntures socials detectades pels professionals, que va en augment, és que aquells fills i filles tutelats per la DGAIA perden la seva regularitat administrativa en complir la majoria d'edat, davant l'exigència de presentar una oferta de treball com a requisit de renovació del permís de residència.

2.2.2. Relacions intrafamiliars fràgils

"Pienso que los padres no tienen suficientes capacidades ni herramientas para hacer frente a las demandas de los chicos, porque han estado trabajando, arreglando los papeles, no tienen red... y no saben cómo salir a flote con los hijos que ahora han crecido."

Psicòloga, Direcció General d'Atenció a la Infància i a l'Adolescència de Catalunya.

Les transformacions profundes en el funcionament de l'estructura familiar com a conseqüència d'un desplaçament transnacional d'algun dels progenitors acostumen a tenir costos emocionals per a tots els membres de la família. L'abast d'aquests costos depèn de la interacció de múltiples factors vinculats entre si: les relacions de gènere, la classe social, l'edat, el context social, polític i econòmic, etc., que poden conduir a **situacions de risc i d'exclusió** per als fills i filles de famílies immigrades. Una llar reconfigurada no necessàriament

Lectura recomanada

Grupo Interdisciplinario de Investigador@s Migrantes (coord.) (2010). *Familias, niños, niñas y jóvenes migrantes. Rompiendo estereotipos.*

ha de ser sinònim de llar desestructurada, però sí que és cert que són necessaris certs ajustos familiars per a donar el suport familiar necessari per a un desenvolupament adequat dels menors. És necessària, llavors, una gestió d'aquests canvis, en els quals han d'intervenir diversos agents al costat de la família.

1) Característiques en el reagrupament familiar. L'estudi fet per Quiroga i Alonso (2010) revela tres elements clau que influeixen en la vulnerabilitat a l'hora de fer un reagrupament familiar: una edat tardana per a dur a terme el reagrupament, el grau de desvinculació familiar pel distanciament durant anys i models culturals de reagrupament familiar que xoquen amb el model que funcionava al país d'origen.

2) Organització familiar i models de convivència. El procés migratori prima sobre qualsevol altra característica de l'estranger per a explicar l'estructura de la llar, per sobre de les diferències culturals o d'organització familiar de cadascun d'ells.

L'estudi de Requena i Sánchez-Domínguez (2011) confirma que, en termes generals, el reagrupament dels fills a Espanya està especialment estesa entre els immigrants econòmics, el col·lectiu majoritari. Les llars dels immigrants assentats a Espanya tenen, en principi, dues característiques bàsiques que els distingeixen netament de les llars constituïdes per la població autòctona de la societat receptora: llars més nombroses que les dels espanyols i llars amb estructures de convivència relativament complexes, en el sentit que tenen més densitat de relacions familiars i no familiars (Requena i Sánchez Domínguez, 2011). Aquestes característiques poden incidir en l'augment de tensió als espais domèstics d'aquests i aquestes joves.

3) Models de resolució de conflictes intrafamiliars. La separació física entre progenitors i fills durant anys, la dificultat de conciliació de la vida familiar i laboral o les transformacions dels models d'organització familiar, són alguns dels elements habituals que sotmeten les dinàmiques familiars a intenses pressions. Aquests menors de famílies immigrants heretaran d'una manera o una altra els efectes d'aquest context, i això definirà les condicions immediates en les quals es desenvoluparan les relacions familiars, i sobretot el tipus de gestió dels conflictes que es produirà entre ells i els seus progenitors.

Davant la vivència d'aquesta pressió les famílies d'aquests joves recorren a certs elements de resolució de conflictes que no són positius i poden situar aquest col·lectiu en situacions de molta fragilitat. Algunes d'aquestes mesures de resolució són la violència com a mesura correctora de la família, la tornada "obligada" al país d'origen com a mesura educativa de contenció, la ruptura i abandó del domicili familiar d'adolescents en situacions molt precàries, sobretot de les joves, o l'ingrés al circuit residencial de protecció de menors.

2.2.3. Precarietat econòmica

“Te encuentras con menores que están con sus padres que son protectores, pero que la situación socioeconómica es tan dura que hay una desprotección implícita, cuando pierden la vivienda van a vivir a un piso con varias familias, están todos en una habitación o los menores son repartidos entre diferentes familiares.”

Psicòloga, DGAIA

L'economia i les crisis econòmiques no solament són cosa d'adults, com assenyala Flaquer i Villà (2008). Les seves conseqüències recauen directament en els membres dependents d'aquestes llars. Aquesta incidència explica l'augment de la pobresa infantil (menors de setze anys), que ha passat, com ja hem assenyalat, del 23,3% el 2009 al 24,5% el 2010 (ECV, dades provisionals d'octubre del 2010). Aquesta xifra se situa 4,3 punts per sobre del risc de pobresa entre la població de més de setze anys. Si sostraiem el “valor del lloguer imputat” (mesura que valora l'ús de l'habitatge), la taxa de pobresa, el 22,2%, és molt superior a la de qualsevol grup d'edat. Per exemple, és 9 punts superior a la població de més de seixanta-cinc anys. Aquestes dades alarmants han anat en augment durant els últims anys. No obstant això, abans de la crisi ja s'estava alertant de la vulnerabilitat dels menors.

Els principals factors que condicionen les dificultats econòmiques familiars i la pobresa infantil segons l'estudi de Quiroga i Alonso (2011) i altres autors (Marí-Klose i altres, 2010; Flaquer i Villà, 2008; Flaquer, 2010) són:

1) **Situació econòmica.** Als països europeus s'ha detectat una forta correlació entre les taxes de risc de pobresa de la població ocupada i de la població infantil. Segons Flaquer (2010, pàg. 19), l'existència d'aquesta relació suggereix que una part important de pares de nens pobres podrien ser treballadors amb baixos ingressos. Segons el mateix autor, aquest descobriment ha d'incitar a investigar més les relacions existents entre les condicions de treball i la qualitat de l'ocupació, d'una banda, i la pobresa infantil, de l'altra.

2) **Gènere, famílies i composició familiar.** La creixent participació de les dones en el mercat laboral als països occidentals ha constituït un factor determinant en el canvi en els models de família. La realitat actual és complexa i reflecteix una diversitat de models. La família de dobles ingressos (pare i mare) es converteix en el barem “de salut econòmica” i de referent de nivell de vida mitjà, mentre que aquelles llars que només disposen d'un salari (llars biparentals i monoparentals), especialment si és baix, tenen més probabilitats d'experimentar alguna situació de pobresa.

3) Famílies d'origen estranger. Un informe publicat recentment (Tarky Aplica, 2010) sobre la situació dels nens immigrants a la Unió Europea (pare o mare nascut fora de la UE) ha constatat unes elevades taxes de pobresa infantil entre les famílies d'origen estranger. Un cas extrem és el de Finlàndia, on entre els fills de famílies immigrants s'ha detectat un 51% de pobresa infantil enfront d'un 9% de la població autòctona (Flaquer, 2010). Així, a Espanya l'Enquesta de les condicions de vida (Institut Nacional d'Estadística, 2008) entre els nens de zero a deu anys amb pares nascuts fora de la UE assenyala que quatre de cada deu són pobres, una proporció que duplica la dels autòctons.

4) Nivell d'instrucció de les famílies. Els percentatges més elevats de persones pobres es troben entre els col·lectius amb baixes qualificacions educatives. El fracàs escolar no és només un efecte directe de la pobresa infantil, sinó que també és el reflex de la tendència a reproduir les pautes de pobresa de la propera generació, ja que en gran part aquesta situació condueix a l'atur o a ocupacions de baixa qualificació (Flaquer, 2007).

Per això, una de les millors maneres de prevenir la pobresa i de trencar la reproducció del cicle d'una generació a l'altra és la formació del capital humà.

5) Sistema de benestar i polítiques familiars. Un altre factor per destacar és la influència que té en l'augment de la pobresa infantil la intervenció de l'Estat i de les administracions públiques. Segons Esping-Andersen (1990, 1999 i 2002, a Flaquer, 2010) es pot afirmar que els nivells de pobresa depenen sobretot de les característiques de benestar de cada país, en particular de l'impacte redistributiu de les polítiques socials. Per a valorar aquest impacte s'ha d'avaluar de quina manera les prestacions socials poden contribuir a reduir la pobresa. Els països amb polítiques compensatòries i redistributives són aquells que encapçalen la llista de països amb menys pobresa infantil.

2.2.4. Fracàs del sistema escolar

“Por las barreras idiomáticas de gran parte de los menores los estamos segregando. Esto condiciona y determina todo. Normalmente los inmigrantes se encuentran en los grupos escolares que tienen problemas conductuales o en los grupos de niveles más bajos, sin tener en cuenta sus capacidades.”

Psicòloga, DGAIA

L'alumnat d'origen estranger en els ensenyaments de règim general per al curs 2009-2010 va representar el 9,6% segons el Ministeri d'Educació, gairebé la mateixa xifra que en el 2007-2008 (9,4%). Segons aquest mateix organisme, la Rioja i les Balears (16%), Madrid (14%) i Catalunya (13%) són les comunitats amb un percentatge d'alumnat estranger més important. La distribució segons la seva procedència geogràfica és aquesta: 39% d'Amèrica del Sud, 28% d'Europa, 22% d'Àfrica, 6% d'Àsia i Oceania i el 5% restant d'Amèrica Central i del Nord.

Lectura recomanada

C. Suárez-Orozco i M. Suárez-Orozco (2003). *La infancia de la inmigración*. Madrid: Ediciones Morata.

Aquesta obra és un dels principals estudis longitudinals sobre nenes i nens immigrants i les seves famílies (als EUA), ofereix una visió clara, profunda i interdisciplinària del que està esdevenint amb aquestes persones i de com es pot veure afectat el seu futur. Podeu veure una mostra del text a *La infancia de la inmigración*.

Lectura recomanada

F. J. García i S. Carrasco (2011). *Población inmigrante y escuela. Conocimientos y saberes de investigación* (textos reunidos en homenaje a Eduardo Terrén Lalana, núm. 5). Madrid: Ministerio de Educación (“Estudios Crede”).

L'escola és un àmbit d'anàlisi i actuació prioritària en la mesura que és un espai obligatori on es pot intervenir en molts nivells i hauria de garantir la igualtat d'oportunitats. En aquest sentit, el tipus d'atenció que es brinda des dels centres escolars és una de les principals preocupacions expressades pels professionals de l'atenció social. Les principals dificultats que s'han detectat en aquest context són:

1) Les dificultats acadèmiques. Les probabilitats de fracàs de l'alumnat d'origen immigrant són més grans que les de l'alumnat nacional però els autors discrepen a determinar quines són les raons principals (diversos autors, 2009).

Hi ha diverses hipòtesis per a explicar aquestes causes. Una és que és la seva classe social el que determina el fracàs i no la seva condició d'"immigrant". Però l'alumnat de famílies immigrants obté, en general, pitjors resultats escolars que els espanyols d'origen no immigrant, encara que entre aquests estiguin en funcionament els mateixos mecanismes d'exclusió o autoexclusió que influeixen que els estudiants de famílies humils siguin més propensos a l'abandó.

Una altra explicació sosté que és la combinació de conseqüències del procés migratori, com la desorientació que comporta, el desconeixement de la llengua del país de destinació i la distància dels processos educatius dels seus països d'origen amb els de destinació, la que condueix a més exposició al fracàs escolar.

Aquestes explicacions són apropiades depenent de si l'alumnat ha nascut a Espanya o a l'estranger. De fet, la institució educativa té una tendència a fer responsable del fracàs, de l'exclusió i de la distància l'alumnat mateix. Així mateix, projecta en l'alumnat pertanyent a minories la dificultat i la complexitat del maneig de les aules per a la seva tasca diària. Però no encaixa que la societat canvia constantment i que aquest fet hauria de tenir reflex en les escoles i instituts. En conclusió, el fracàs d'un sistema i d'una institució educativa és derivat a l'alumnat de minories culturals, responsable i víctima alhora del seu fracàs i exclusió (Gratacós i Ugidos, 2011).

2) El sistema educatiu. Els estudis sobre el sistema educatiu espanyol sostenen que els canvis que s'han produït en els últims anys s'han centrat més en els aspectes quantitius (infraestructures, increment del professorat i recursos) que en els qualitius, que incideixen en la millora de la qualitat de l'acció educativa. D'altra banda, també cal dir que les actuacions polítiques en el sistema educatiu espanyol s'han caracteritzat per una partida pressupostària insuficient, la constant renovació del sistema normatiu, els canvis continuats i la poca coherència que això ha implicat a l'hora de plantejar el tipus d'educació que es volia i necessitava (diversos autors, 2011).

Les definicions de fracàs escolar són moltes però el que és clar és que aquest es construeix al llarg de la trajectòria escolar de l'alumnat, per la qual cosa és un procés acumulatiu, entre els indicadors del qual podem destacar: la no-assumpció de les competències bàsiques, l'absentisme escolar, l'abandó de l'ESO i el volum d'alumnat repetidor.

El fracàs escolar està relacionat amb múltiples agents (alumnat, iguals, docents, famílies, etc.) i per això la comprensió de les seves lògiques requereix models explicatius holístics, que tinguin en compte les variables psicològiques, socioculturals i institucionals. Tot això ens fa replantejar el concepte de fracàs escolar i substituir-lo pel de "fracàs del sistema escolar", molt més ampli i més ajustat a la realitat complexa d'aquest fenomen (diversos autors, 2011).

3) L'escola com a espai de relacions interculturals. L'escola és, en les nostres societats occidentals, una fàbrica de reproducció de les desigualtats socials (Bourdieu, 1997), en unes aules on es construeix un saber que respon a una manera determinada d'entendre el món i es modelen els futurs ciutadans adults perquè s'ajustin a aquest model. La comunitat educativa, conformada pels docents, l'alumnat i les seves famílies, es mou en aquest espai de relació com a subjectes culturals que transmeten les seves pautes i valors, i també les expectatives projectades sobre el que ha de ser l'escola per a cadascun.

2.3. Fills i filles que no emigren

Per a estudiar els factors determinants i els mecanismes de la migració, és important examinar les motivacions, característiques i circumstàncies, no solament dels que realment han emigrat, sinó també dels que no ho han fet (Groenewold i Bilsborrow, 2004). Des de fa més o menys 7 o 8 anys, ha començat a sorgir interès científic a abordar les situacions dels fills i filles de la migració parental o "els nens que es queden enrere"² als seus països d'origen i determinar en quin grau la migració parental afecta aquells nens que als seus països d'origen se separen dels adults responsables que migren, i intervien altres membres de la seva família en la seva cura (Nacions Unides, 2009).

La majoria dels estudis publicats fins ara han pres les dades de camp dels països de l'Amèrica Llatina (Claudia Pedone, Laura Oso, Sandra Gil, María Claudia Duque Páramo, entre altres), malgrat que hi ha algunes investigacions puntuals sobre altres zones.

L'emigració d'un o de tots dos progenitors cap a l'estranger comporta transformacions profundes en el funcionament de l'estructura familiar, i comporta una gestió d'aquests canvis, en els quals intervien diversos agents. En primer lloc, la manera en que es redefineix la "nova" llar està estretament vinculada a les persones que s'absenten i al seu nombre: la mare, el pare o tots dos. El grau d'impacte d'aquesta emigració en els fills està estretament relacionat amb el

Lectura recomanada

Per a conèixer les relacions de l'alumnat marroquí amb l'escola:

J. Pamies (2011). "La construcción de identidades escolares y sociales: jóvenes marroquíes en Cataluña (España)". *Psicoperspectivas Individuo y Sociedad* (vol. 10, núm. 1, pàg. 144-168). Valparaíso: Escuela de Psicología de la Pontificia Universidad Católica de Valparaíso.

⁽²⁾En la bibliografia anglosaxona *children left behind*.

Lectura recomanada

Sobre la gestió de les cures transnacionals de les famílies podeu veure:

S. Parella i L. Cavalcanti (2009). *Dinámicas familiares transnacionales y migración femenina: el caso de las migrantes bolivianas*. Vigo: Universidad de Vigo.

Lectura recomanada

Per a lectures sobre la migració parental amb etnografia a l'Amèrica Llatina (Colòmbia, Equador, etc.) podeu veure la selecció d'articles de Sima-FLACSO.

volum, la freqüència i la qualitat de les tasques de cura i atenció que desenvolupava la persona emigrant abans de l'emigració, i també de la qualitat de cura que proveeix el nou cuidador.

Diversos són els estudis que semblen demostrar la tendència que hi ha més possibilitats de canvis en les llars si és la mare la que s'absenta i al revés: quan és el pare l'emigrant, la llar es tendeix a mantenir entorn de la figura materna. Quan és la mare la que emigra sembla que hi ha més possibilitats de crisi, ja que el pare delega la seva responsabilitat en tercers. Els conflictes augmenten quan aquestes terceres persones no tenen relacions de parentiu (UNICEF, 2007; Medina i Duque 2010; Fe i Alegría, 2010). Encara s'estan estudiant les complexitats que comporta aquesta emigració, per la qual cosa és necessària certa cautela, sobretot perquè està resultant que molts estudis empírics sobre aquesta temàtica presenten múltiples llacunes i contradiccions, i utilitzen enfocaments alarmistes, sobretot els que culpabilitzen les migracions femenines.

2.3.1. El cas del Marroc

En aquest subapartat descrivim algunes de les característiques que han emergit de l'estudi que es va fer sobre els fills i filles de famílies immigrades que resideixen als seus països d'origen (IFAM, 2010), concretament en el cas del Marroc.

Quan s'analitza la realitat dels nens i nenes "que es queden enrere", des dels diversos informes i estudis que s'han fet sobre aquest tema, hi ha una tendència a tractar l'emigració dels progenitors a partir de les conseqüències negatives que la marxa propícia en el benestar i l'estabilitat dels fills més enllà dels beneficis econòmics que aporten, i es posa l'accent en els aspectes de caràcter més psicològic i en els dèficits del seu rendiment escolar. Però els estudis també demostren que els nois i noies de famílies emigrants no responen a un paràmetre únic i no és possible generalitzar en relació amb el grau d'impacte que la migració parental té en el seu benestar global (Parella i Cavalcanti, 2009; Fundació Carolina, 2011).

Alguns elements significatius per a valorar l'impacte que representa la cura dels fills i filles de famílies emigrants són les formes de cura als països d'origen. Al Marroc el parentiu està determinat per una estructura tribal, patrilineal, patrilocal i extensa, per la qual cosa els nous matrimonis sempre s'estableixen en la comunitat del marit (Fundació Carolina, 2011). La permanència de l'estructura de la família extensa àrab en la societat marroquina implica, en primer lloc, que l'emigració del pare o de la mare no està acompanyada d'un canvi de residència, una cosa que significaria un altre canvi per gestionar en la vida del menor. En segon lloc, les relacions familiars abans de l'emigració se sustentaven en els principis de la família extensa, per la qual cosa hi ha un conjunt de complicitats familiars i un dispositiu d'ajuda important en el sosteniment del grup i en el repartiment de responsabilitats (Aixelà, 2000). Així doncs, aquesta pauta cultural marroquina –la família extensa amb residèn-

Lectura recomanada

Per a complementar la informació de l'estudi de cas del Marroc, podeu llegir l'article següent:

V. Quiroga, A. Alonso M. i Sòria (2011). "Me quedé en Marruecos. Hijos e hijas de familias inmigradas en origen, una nueva mirada". A: *Infancia, juventud y migraciones. Una mirada para la cooperación internacional*. Madrid: Siglo XXI / Fundación Carolina.

cia patrilocal– garanteix una certa seguretat i estabilitat familiar per al menor, amb la qual cosa l'impacte de l'emigració de la família en el cas marroquí és segurament més petit que en altres societats en les quals l'organització del parentiu implica la família nuclear i en la qual la residència és molt més variable i flexible.

Tenint en compte el treball de camp fet al Marroc dins de l'estudi dels fills i filles i famílies immigrades des d'una perspectiva d'origen pel grup d'investigació IFAM de la Universitat Ramon Llull el 2010, el primer element que cal assenyalar és que la migració parental no constitueix un factor de risc per si mateixa. Cal tenir en compte que són moltes les famílies en les quals prèviament a l'emigració parental ja s'havien identificat factors de risc social. Si bé és cert que els desplaçaments transnacionals representen costos emocionals per als membres de la família, l'evolució, l'extensió, l'abast i els efectes de les pràctiques familiars transnacionals no estan determinats *a priori*. Aquests costos depenen de la interacció de múltiples factors que tenen a veure amb les relacions de gènere, la classe social, l'edat, el context social, polític i econòmic, etcètera, que poden conduir a situacions de risc social i d'exclusió per als fills i filles que es queden. La fragmentació geogràfica de la família en si mateixa no és causa d'impactes positius o negatius, sinó que aquests impactes han de ser contextualitzats davant d'altres factors que tenen a veure amb la situació econòmica, política i social.

En aquest sentit, l'anàlisi de les migracions, i més en particular de les famílies transnacionals, posen en relleu el qüestionament de certes idees de família i de gènere. En molts dels estudis sobre la gestió de les relacions familiars hi ha la perspectiva que concep una llar de pare/mare emigrants –llar reconfigurada– com a sinònim de llar desestructurada. És important tenir present que aquestes formes familiars no constitueixen unitats familiars “deficients” o “defectives” *per se*, i per tant s'ha de reconèixer que, malgrat els ajustos familiars, hi ha llars reconstituïdes fruit d'una migració parental que brinden el manteniment familiar necessari per a un desenvolupament adequat dels menors.

Malgrat estar d'acord que són les condicions contextuals prèvies a la migració les que determinen principalment els diferents graus de vulnerabilitat als quals estan subjectes els fills i filles, en els casos en els quals ja hi ha una situació de risc social no es pot obviar el fet que l'emigració d'un dels progenitors és un potent amplificador dels riscos als quals estan exposats els nois i noies. A l'hora de mesurar i avaluar els impactes de la migració parental, s'ha de ser cautelós, ja que algunes respostes institucionals es construeixen des d'imatges fortament estigmatitzades. Ens referim, principalment, als migrants amb menys recursos i a les estratègies femenines migratòries encapçalades per les mares.

2.4. Circuits per a les filles i fills de famílies immigrants

L'impacte d'una acció preventiva a favor de la protecció a la infància i a l'adolescència és probablement més eficient en termes econòmics i de qualitat en l'atenció que no una intervenció quan la situació d'exclusió ja està cronificada, com l'empresonament, l'atenció residencial per tractament d'abús de tòxics o l'accés a prestacions no contributives, en què els costos són segurament més elevats (Sarasa i Sales, 2009).

En totes les anàlisis sobre la reducció de les situacions de risc social entre la infància i l'adolescència, un dels factors que resulta determinant és la intervenció de les administracions públiques i les polítiques socials que aquesta fa servir. Si bé factors de risc com la situació jurídica, la precarietat familiar o el conflicte generacional o cultural són més complexos per a la intervenció, l'impacte de les polítiques socials i la seva efectivitat són susceptibles de ser mesurades, avaluades i modificades, sia en volum (la quantitat en euros que es destinen), en la seva estructura (quins recursos s'ofereixen) o en la manera com s'aplica (la metodologia que orienta les intervencions).

A continuació esmentem un conjunt d'elements que mostren algunes de les barreres en matèria d'atenció a la infància i adolescència (Quiroga i Alonso, 2011).

- a) Retallades pressupostàries i poca inversió en polítiques socials: es tanquen recursos, menys PIRMI, supressió de beques de menjador, més demanda d'alimentació a Serveis Socials.
- b) El circuit d'atenció es caracteritza per un col·lapse endèmic: les i els professionals opinen que la xarxa d'atenció social "no funciona" per la seva lentitud, rigidesa i falta de creativitat i innovació davant demandes i situacions cronificades o emergents. Moltes de les intervencions que s'estan desenvolupant reproduïxen la desigualtat i la cultura de la pobresa.
- c) Falta de coordinació i de comunicació: s'ha detectat falta d'ordenació i coherència en les intervencions entre els diferents agents que intervenen. Això comporta, en molts casos, que les intervencions es dilatin de manera extrema en el temps i que de vegades arribin massa tard.

Fills i filles (2010)

Set grups de joves fills i filles de famílies immigrants de 7 punts de Catalunya porten a terme un procés participatiu de producció audiovisual per crear un curt sobre propostes i demandes recollides en el Pla de joventut 2010-2012.

Fills i filles

d) Dèficit d'accions preventives: hi ha una àmplia capacitat de detecció que no es correspon amb la capacitat d'intervenció, que implica que en afrontar les problemàtiques aquestes semblen no resoldre's sinó que s'agreugen molt més.

e) Diferències substancials dels recursos segons els territoris: hi ha saturació dels recursos específics i col·lapse del sistema. No hi ha places als centres oberts, a les aules d'acollida, a les aules de transició, a les escoles d'adults. No hi ha recursos de temps lliure per a joves, i els pocs que n'hi ha fracassen perquè no s'ajusten als seus interessos ni atenen les seves propostes. En el cas dels recursos formatius, tal com ja hem vist, aquests no encaixen amb la realitat: no hi ha tallers ocupacionals, no hi ha aules obertes als instituts, hi ha pocs recursos de formació. En el cas de les noies amb prou feines accedeixen a oferta formativa que reproduceixi la desigualtat de gènere.

f) Professionals que no encaixen: les creences, els valors i ideologies condicionen el tipus, grau i èxit de les intervencions que duen a terme en la seva pràctica professional quotidiana. Per tant, el malestar i la mirada "esbiaixada" i "alarmista" entorn del fenomen migratori dels professionals dificulta l'atenció i intervenció que puguin dur a terme.

Salt, assaig de convivència (2010)

Salt és una població gironina d'uns 30.000 habitants: un 42% de població estrangera i la població de zero a divuit anys és 55% estrangera. L'estigmatització, la criminalització i la discriminació formen part de la realitat quotidiana dels joves. Una de les visions sobre com viu la situació aquest municipi la podeu veure en aquest reportatge emès al programa de TV3 *30 minuts*:

Salt, assaig de convivència

L'altra cara de Salt (2012)

També podeu veure aquest reportatge fet per Joves Reporters de Salt (documental social participatiu), pertanyent al projecte YouthME: Juventud y migración en Europa, Fundació Pere Tarrés.

L'altra cara de Salt

3. Parlem de subjectes actius

“Hay que ser rigurosos. Hemos de estar ahí, próximos a los lugares donde aparecen las cosas, y pudiendo ofrecer algo más que el circuito existente. Lo que no encaja en el circuito existente ahora se expulsa.”

Professional entrevistat (2010)

L'acció socioeducativa dels professionals permet, de vegades, superar situacions de vulnerabilitat, i en molts casos explica l'encaix i reorientació de certes dinàmiques. Per als autòctons, el sistema de serveis socials és l'última baula de la cadena a la qual acudeixen, és l'última xarxa de protecció per a evitar l'exclusió. En canvi, per als immigrants, és el primer trampolí d'inserció i integració social (Moreno i Aierdi, 2011).

En aquest sentit, les intervencions de les administracions i les polítiques que desenvolupen tenen la capacitat de compensar les dificultats a les quals s'enfronten les i els joves. Optar per un model de programa o un altre pot significar, a la pràctica, condemnar aquesta població a la falta d'oportunitats, a una escolarització que desembocarà en fracàs o a una precarització en la transició a la vida adulta.

Si el tipus de mirada que tenen els professionals socials envers aquest col·lectiu és determinant per a orientar la seva praxi professional, la responsabilitat màxima de les persones que atenen i acompanyen mitjançant l'acció socioeducativa els joves de contextos migratoris és fugir de la problematització i la discriminació. Pensar en aquests joves com a mers subjectes passius d'intervencions socials externes és condemnar-los a més fragilitat i no incorporar una visió més holística de la realitat complexa que caracteritza els contextos migratoris.

Cada dia més, els projectes destinats a aquest col·lectiu comencen a incorporar altres elements socioeducatius per a garantir la participació de totes i tots els implicats. Un exemple és el Projecte YouthME, un projecte d'àmbit europeu que busca fórmules reeixides d'acomodació social d'aquest col·lectiu per mitjà de l'apoderament.

El projecte “YouthME: Juventud y migración en Europa. Inclusión social y factores de protección para la integración social de la población menor migrada en Europa” té com a objectiu principal estudiar la inclusió social i els factors de protecció que afavoreixen la integració de la població adolescent i jove migrada a Europa. Aquest projecte vol anar més enllà i afavorir que la joventut adolescent immigrada desenvolupi estratègies de resiliència, és a dir, estratègies d'identificació dels diferents factors de risc social i factors protectors que els han permès superar del tot o en part les seves dificultats.

El futur incert dels serveis socials

No obstant això, les retalles en política i benestar social que s'estan imposant actualment semblen dibuixar un futur incert per a les accions preventives i de suport a nens i joves en situacions de vulnerabilitat social.

YouthME se centra en el procés d'apoderament de joves adolescents immigrants en risc d'exclusió social. És a dir, facilita que el o la jove aconseguixi ser conscient de les seves pròpies capacitats i oportunitats, i a més opti per desenvolupar-les a escala personal, grupal i com a part d'un col·lectiu. La proposta és atractiva i efectiva perquè utilitza la càmera de vídeo com un mitjà excepcional per a potenciar habilitats i capacitats d'aquests joves, com ara el treball en equip, la creativitat, la resolució de conflictes, l'empatia, la constància o la capacitat d'anàlisi. De manera que cada jove passa a tenir un paper protagonista, actiu i fonamental.

A Espanya, són joves de Salt, Mataró, Cornellà i Barcelona els que, mitjançant el format taller, han fet 5 documentals participatius per a cada grup establerts en cadascuna de les ciutats on s'executa aquest projecte.

Aquests tallers tenen un abordatge, el nucli central del qual és la tasca de creació i manteniment d'un grup entorn d'un projecte col·lectiu de millora. Per a poder crear i mantenir aquest grup, i per tant, organitzar la joventut adolescent immigrada entorn dels factors de protecció i risc social, és necessari primer la presa de consciència del problema per a canalitzar aquest descontentament mitjançant l'organització, la planificació i l'acció enfront de situacions de dificultat concretes per a arribar a la mobilització col·lectiva i aconseguir així l'apoderament de manera individual, grupal i col·lectiva.

Els eixos que sostenen aquest projecte ens serveixen per a concloure aquest mòdul, i serveixen com a orientacions per a l'acció socioeducativa destinada a aquest col·lectiu de joves en contextos migratoris en situacions de vulnerabilitat.

3.1. Descobrir i fomentar els factors protectors i les potencialitats dels joves

És determinant pensar en totes les capacitats i potencialitats que té aquesta generació d'infants i joves. Aquest col·lectiu ha viscut moltes més dificultats, però també realitats més riques, flexibles i complexes, i ha incorporat i normalitzat la diversitat que han viscut (dos mons, dues o més llengües, etc.). També han adquirit capacitats de les quals segurament manquen altres joves, com l'assumpció de responsabilitats, la predisposició a l'autonomia, la capacitat d'adaptació davant una realitat nova o el respecte a la figura de l'adult.

El principal problema que actualment tenen la infància i la joventut immigrant és que els seus recursos personals siguin reconeguts com a capitals efectius. Gratacós i Ugidos (2011) sostenen que en el desenvolupament d'una persona influeixen altres aspectes que no són pròpiament de risc social, entre els quals en prioritzen dos: l'aprenentatge de competències i la capacitat creativa.

Presentació del grup de joves Casal Atles del Raval (trobada de joves de contextos migratoris).

Font: Projecte YouthME (2012), projecte d'apoderament de joves de contextos migratoris en risc social.

Teixint xarxes. Trobada de joves de contextos migratoris a Barcelona

Font: Projecte YouthME (febrer del 2012), projecte d'apoderament de joves de contextos migratoris en situacions de vulnerabilitat.

L'aprenentatge ens permet fer coses que en el passat no vam poder fer, i amb la capacitat de crear podem dissenyar noves accions i inventar noves pràctiques per substituir les antigues.

Les persones que exerceixen l'educació social han de treballar en pro de visibilitzar i activar els factors protectors que té aquest col·lectiu, i també els aspectes del seu entorn que són positius o les competències personals de les persones que afavoreixen el desenvolupament integral d'individus o grups i, en molts casos, poden ajudar a transitar per les circumstàncies desfavorables.

3.2. La capacitat d'agència dels joves

En general, la majoria de teories que es refereixen als factors de vulnerabilitat social entre els joves de contextos migratoris solen donar més importància a les causes estructurals dels diferents fenòmens socials, com la globalització de les migracions, la reproducció de les desigualtats socials o l'herència de la pobresa infantil. Si bé aquests factors també són primordials per a explicar les conjuntures d'aquests joves, no podem deixar d'incidir també en la dimensió més personal: ens referim a la capacitat d'agència. L'agència és la capacitat dels actors de seguir els seus propis objectius i no solament aquells imposats per les imposicions i estructures socials.

Un exemple. En el cas dels menors migrants no acompanyats, quan van començar a arribar de manera més nombrosa, el discurs majoritari va afermar la idea que la mobilitat territorial per altres comunitats que presentava aquesta població constituïa una característica inherent a aquest fenomen. Una altra de les característiques que els identificaven eren la identitat falsa, la falsificació de la documentació d'origen o bé la fugida dels centres de menors.

En realitat, però, tant la mobilitat com les fugides continuades no eren un tret propi d'aquest col·lectiu, sinó que responien a la seva capacitat d'agència per a "rebel·lar-se" davant una estructura i un funcionament administratiu dels sistemes de protecció que no garantia la seva atenció i acolliment, no els facilitava la possibilitat d'aconseguir la documentació i cobrir les seves necessitats.

La capacitat d'agència són "estratègies de resistència" que poden activar i manejar aquests joves en els períodes en els quals perceben que la realitat que els envolta els resulta perjudicial per als seus objectius i interessos; s'han d'interpretar com a actes de resistència davant la ineficàcia d'un estat del benestar que els deixa al marge de les seves actuacions.

Aquesta dimensió més subjectiva, que Sandro Mezzadra denomina “el dret a fugida”, és la capacitat individual i singular de cadascun dels protagonistes d’aquestes migracions de fugir de les constriccions econòmiques, culturals, de gènere, d’origen.

Les actuacions socials envers aquests joves tenen un impacte que repercuteix en el seu comportament, en les dinàmiques que es generen, i que de vegades modifica les relacions i les representacions que s’estableixen entre tots els agents que hi participen. Per tant, les actuacions que es duen a terme per a donar suport positivament a la gestió d’aquesta dimensió transnacional no poden obviar el desplegament d’estratègies que aquests nois i noies poden emprar com a mecanisme compensatori d’un estatus devaluat de ciutadania.

3.3. Desproblematitzar la diversitat i la diferència

Una part dels professionals que treballen amb aquest col·lectiu es caracteritza perquè situen el fet migratori com una cosa problemàtica, principalment entre els professionals que no pertanyen estrictament als contextos d’acció socioeducativa. Els elements “subjectius”, com ara creences, valors, ideologies, que conscientment o inconscientment s’activen, influeixen en el procés relacional amb aquests infants i joves i en les pràctiques professionals, moltes vegades errònies. Un dels exemples més esmentats ha estat la derivació automàtica dels joves immigrants a les unitats d’escolarització compartida. Al costat dels currículums oficials hi ha un currículum ocult del qual formen part pautes no explícites, i de vegades no conscients, que els professionals transmeten en les seves interaccions quotidianes.

Si volem que aquests joves puguin sentir que formen part d’una cosa comuna, que també els concerneix a ells i elles, s’ha d’aconseguir dotar de més plasticitat i flexibilitat les estructures d’atenció i aprofitar les aportacions que la realitat de la immigració fa a la societat.

S’ha d’incorporar un reconeixement positiu dels elements culturals dels joves estrangers per a poder constituir una base sòlida per a construir de manera col·lectiva un coneixement compartit.

Bibliografia

- Alonso, A.** (2008). *En terra de ningú. Una aproximació a la prostitució en els projectes migratoris de menors no acompanyades de l'Europa de l'Est a Catalunya*. Tesina de màster. D. García; V. Quiroga (dir.). Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, Facultat de Filosofia i Lletres.
- Bastia, T.** (2005). "Child trafficking or teenage migration? Bolivian migrants in Argentina". *International Migration* (núm. 43, pàg. 58-88).
- Berga, A.** (2007). *Adolescència femenina i risc social*. Barcelona: Observatori Català de la Joventut / Generalitat de Catalunya ("Estudis", 21).
- Boyd, M.; Grieco, E.** (2003). *Women and migration: incorporating gender into international migration theory*. Migration Information Source.
- Checa, F.; Checa, J. C.; Arjona, A.** (2006). *Menores tras la frontera. Otra inmigración que aguarda*. Barcelona: Icaria.
- Diversos autors** (2009). *Ni irregulares ni invisibles. Análisis sociojurídico de los menores extranjeros en España*. Madrid: UNICEF/Banesto.
- Empez, N.** (2008). "Menores no acompañad@s con referentes familiares, l@s invisibles del sistema de protección". *X Coloquio Internacional de Geocrítica* (Barcelona, 26-30 de maig de 2008). Barcelona: Universitat de Barcelona.
- Feixa, C.** (1998). *De jóvenes, bandas y tribus*. Madrid: Ariel.
- Feixa, C.** (2008). "Pandillas transnacionales: redes, flujos, memorias, identidades". *Urvio, Revista Latinoamericana de Seguridad Ciudadana* (núm. 4, pàg. 141-150). Quito: FLACSO.
- Flaquer, L.** (2010). "Pobresa infantil i famílies a Europa". *Revista Educació Social* (núm. 46, pàg. 11-28).
- Flaquer, L.; Villa, R.** (2008). "L'economia no és només cosa d'adults. Distribució de la renda i pobresa infantil a Catalunya". A: C. Brullet; C. Gómez (eds.). *Malestars: Infancia, adolescencia y familias* (pàg. 257-280). Barcelona: Graó.
- García, F. J.; Carrasco, S.** (2011). *Población inmigrante y escuela. Conocimientos y saberes de investigación* (textos reunidos en homenaje a Eduardo Terrén Lalana, núm. 5). Madrid: Ministerio de Educación ("Estudios Crede").
- Gennep, A. van** (1986). *Los ritos de paso*. Madrid: Taurus.
- GIIM (coord.)** (2010). *Familias, niños, niñas y jóvenes migrantes. Rompiendo estereotipos*. Madrid: Iepala Editorial.
- Gratacós, P.; Ugidos, P.** (2011). *Diversitat cultural i exclusió escolar*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill ("Conciutadania Intercultural").
- Iglesias Martínez, J.; Legaz Cervantes, F.** (2009). *MENAS. Menores Extranjeros No Acompañados Subsharianos*. Madrid: Fundación Nuevo Sol.
- Izquierdo, A.** (2011). "La inmigración en España durante la primera década del siglo *xxi*". A: *Infancia, juventud y migraciones. Una mirada para la cooperación internacional* (pàg. 127-175). Madrid: Siglo XXI.
- Jiménez, M.** (2003). *Buscarse la vida*. Madrid: Fundación Santa María.
- Jiménez, M.; Ramírez, E. (coord.)** (2005). *Las otras migraciones: la emigración de menores marroquíes no acompañados en España*. Madrid: Akal.
- Juliano, D.** (2004). *Excluidas y marginadas*. Barcelona: Càtedra / Ediciones Feminismos.
- Kempadoo, K.; Doezema, J. (eds.)** (2001). *Global sex workers*. Londres: Routledge.
- Levi, G.; Schmitt, J. C.** (1996). *Historia de los jóvenes*. Vol I: *De la Antigüedad a la Edad Moderna*. Madrid: Taurus.
- Monteros, G. S.** (2005). "Los menores marroquíes no acompañados en la Comunidad de Madrid". A: M. Jiménez; E. Ramírez (coord.). *Las otras migraciones: la emigración de menores marroquíes no acompañados en España* (pàg. 57-88). Madrid: Akal.

- Moore, H.** (1996). *Antropología y feminismo*. Madrid: Cátedra.
- Oso, L.** (2008). "Migración, género y hogares transnacionales". A: J. García Roca; J. Lacomba (eds.). *La inmigración en la sociedad española* (pàg. 561-586). Barcelona: Bellaterra.
- Pàmies, J.** (2011). "La construcción de identidades escolares y sociales: jóvenes marroquíes en Cataluña (España)". *Psicoperspectivas Individuo y Sociedad* (vol. 10, núm. 1, pàg. 144-168). Valparaíso: Escuela de Psicología de la Pontificia Universidad Católica de Valparaíso.
- Parella, S.; Cavalcanti, L.** (2009). *Dinámicas familiares transnacionales y migración femenina: el caso de las migrantes bolivianas*. Vigo: Universidad de Vigo.
- Portes, A.** (2007). "Migración y desarrollo: una revisión conceptual de la evidencia". A: S. Castles; R. Delgado Wise (coord.). *Migraciones y desarrollo: perspectivas desde el sur* (pàg. 21-49). Mèxic: Universidad Autónoma de Zacatecas / OIM.
- Quiroga, V.** (2003). *Los pequeños harraga. Menores inmigrantes irregulares no acompañados de origen marroquí en Cataluña*. Tesis doctoral. Oriol Romani (dir.). Tarragona: Universitat Rovira i Virgili, Facultat de Lletres.
- Quiroga, V.** (2011). "Hacia un modelo garantista de retorno de los menores migrantes no acompañados". A: *Infancia, juventud y migraciones. Una mirada para la cooperación internacional*. Madrid: Fundación Carolina / Siglo XXI.
- Quiroga, V.; Alonso, A.** (2011). *Abriendo ventanas. Infancia, adolescencia y familias inmigradas en situaciones de riesgo social*. Barcelona: UNICEF.
- Quiroga, V.; Alonso, A.; Armengol, C.** (2005). *Rutas de pequeños sueños. Menores migrantes no acompañados en Europa*. Proyecto Con Red. Barcelona: Fundació Pere Tarrés.
- Quiroga, V.; Alonso, A.; Berga, A.; Soria, M.** (2007). *Nenes i adolescents invisibles a Catalunya. Les menors migrants no acompanyades des d'una perspectiva de gènere*. Barcelona: Institut Català de les Dones.
- Quiroga, V.; Alonso, A.; Sòria, M.** (2010). *Sueños de bolsillo*. Barcelona: UNICEF.
- Quiroga, V.; Alonso, A.; Sòria, M.** (2011). "Me quedé en Marruecos. Hijos e hijas de familias inmigradas en origen, una nueva mirada". A: *Infancia, juventud y migraciones. Una mirada para la cooperación internacional*. Madrid: Siglo XXI / Fundación Carolina.
- Requena, M.; Sánchez, M.** (2011). "Las familias inmigrantes en España". *Revista Internacional de Sociología (RIS)*. *La inmigración en España: perspectivas innovadoras* (monogràfic núm. 1, pàg. 79-104).
- Ribas, N.** (2005). "La feminización de las migraciones desde una perspectiva femenina". *Revista Cidob d'Afers internacionals* (núm. 68, pàg. 67-87).
- Sarasa, S.; Sales, A.** (2009). *Itinerarios y factores de exclusión social*. Barcelona: Síndica de Greuges de Barcelona.
- Spindler, G.** (1993). "La transmisión de la cultura". *Lecturas de antropología para educadores* (pàg. 205-242). Madrid: Trotta.
- Suárez, L.** (2006). "Un nuevo actor migratorio: jóvenes, rutas y ritos juveniles transnacionales". A: F. Checa; J. C. Checa; A. Arjona. *Menores tras la frontera. Otra emigración que aguarda* (pàg. 17-50). Barcelona: Icaria.
- Suárez-Orozco, C.; Suárez-Orozco, M.** (2003). *La infancia de la inmigración*. Madrid: Ediciones Morata.
- Tarky Applica** (2010). *Child poverty and child well-being in the European Union*. Budapest, Brussel·les: Report for the European Commission.
- Trujillo, M. A.; Morante, M. L.** (2009). "Las niñas y adolescentes que emigran solas en España: ¿Un nuevo fenómeno social?" A: A. Jiménez Hernández (coord.). *Menores migrantes sin referentes familiares* (pàg. 65-68). Madrid: Grupo Editorial Universitario.
- Vera, Institut Of Justice** (2008). *Unaccompanied Children Program*.
- Womens Link World Wide** (2008). Los derechos de las mujeres migrantes: una realidad invisible.

Webs de consulta

Alt Comissionat per a les Nacions Unides per als Refugiats, ACNUR

Comisión Española de Ayuda al Refugiado, CEAR

Declaració Universal dels Drets Humans

EUROSTAT

Instituto Nacional de Estadística, INE

Save The Children

UNICEF

